

SZÁZADOK MOHÁCS-TANULMÁNYOK

MÁSODIK KÖTET

SZERKESZTETTE
FODOR PÁL

SZÁZADOK
KÖNYVEK

AZ 1687. ÉVI MÁSODIK MOHÁCSI (NAGYHARSÁNYI) CSATA EMLÉKEZETE

Az 1526. évi első mohácsi csatával ellentétben az 1687. évi nagyharsányi csata nem vált nemzeti emlékezetünk szerves részévé. A visszafoglaló háború csatáinak – köztük a katonailag döntő jelentőségű nagyharsányinak – az emléke talán azért is kopott ki a hazai köztudatból, mert soha nem ágyazódott igazán bele. A felszabadító háborúk eseményeinek alig volt korabeli magyar irodalma, a csatákat inkább a nyugat-európai résztvevők naplói, visszaemlékezései örökítették meg,¹ ahogy az események kortárs és nem sokkal későbbi képzőművészeti reprezentációja is sokkal erőteljesebb volt külföldön, mint nálunk. „[A] magyar közvélemény kevésbé tartotta magáénak ezt a győzelmet, hiszen magyar csapatok csak kisebb mértékben vettek részt a török elleni hadműveletben. A császári sereg legnagyobb hányadát nyugat-európai csapatok tették ki. [...] A Habsburg-ellenesség egyik fő kiindulópontja, politikai értelemben a szentgotthárdi csatát követő vasvári béke, amely végül életre hívta a Wesselényi-féle összeesküvést, majd annak leleplezése és megtorlása élénk császárellenességet vont maga után, melynek egyik lecsapódása a kurucmozgalomban testesült meg. Ezen felül, a császáriak magyarországi felszabadító hadműveletei hazánk számára nem csak a török alóli felszabadulást jelentették, hanem a császári, a magyar és a török csapatok fosztogatását és rombolását is eredményezte. Magyarország nyomora túlon túl nőtt az ország tűrőké-

* A szerző az MTA doktora, tudományos tanácsadó, osztályvezető, ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja Művészettörténeti Kutatóintézet; papp.julia@abtk.hu.

1 R. Várkonyi Ágnes: „Fülhegygel hallott hír”. A visszaszoruló török képe a magyar közvéleményben. Kortárs 32. (1988) 5. sz. 79. A csata emlékezetéhez újabban vö. pl. Polgár Balázs: A második mohácsi csata mítosza és valósága I. In: Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben. (Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és Emlékezet) Szerk. Fodor Pál – Varga Szabolcs – Szóts Zoltán Oszkár. Bp. 2019. 413–444.; *Uő*: Csata a Harsány-hegynél. Háború, régészet és kulturális örökségvédelem. Bp. 2020.; *Uő*: Történelmi csatateretek kulturális örökségvédelme Magyarországon. In: Elsüllyedt Mohács. Újabb tanulmányok a mohácsi csatával kapcsolatos kutatások eredményeiből / Sunken Mohács. New Studies Using the Research Achievements relating to the Battle of Mohács. Szerk. Varga Szabolcs. Bp. 2023. 123–125.

pességén, így a keresztény győzelmek megítélése nem képezhette a magyar emlékezet tiszta, dicsőséges fejezetét.”² Igaz, hogy például 1526-ban Mohácsnál is nemzetközi erő szállt szembe az oszmánokkal, a sereg összeállítására és a hadvezetés azonban a magyar királyhoz és nemességhez kapcsolódott, s a magyarok tették ki a harcosok nagyobb részét is. 1687-ben Nagyharsánynál ezzel szemben „az egyesült európai sereg 50 000 főjéből mindössze 7 000 főre tehető a magyar katonák létszáma [...] Thököly Imre vezetése alatt is számos magyar katona teljesített szolgálatot az oszmán seregben, [...] a keresztes had ellenében.”³

Ezt a képet árnyalja ugyanakkor Pálffy Géza, aki szerint bár „nehéz pontosan nyomon követni, az 1680-as években esztendőnként mintegy 15–18 ezer, a következő évtizedben pedig már átlagban 25–30 ezer magyar katona vállalt szolgálatot a hadműveletekben. Szerepük főként könnyűlovasként volt kiemelkedő, a felderítés és az ellenség üldözése mellett még nagyobb ütközetek lovasrohamaiban [...] is, miközben a magyar gyalogságot a blokádok és nagyobb várostromok [...] idején ugyancsak előszeretettel alkalmazta a hadvezetés. Számukat növelte, hogy Thököly Imre felső-magyarországi fejedelemségének bukása (1685) után sokan álltak a kuruc katonákból Habsburg-szolgálatba. Mindeközben a rajnai és itáliai harctereken még további közel hat-hétezer magyar fegyveressel számolhatunk. Összességében tehát a Habsburg Monarchia haderejének közel harmadát adta a háború alatt a Magyar Királyság. Ez jól mutatja, hogy Magyarország nemcsak a császári regimentek ellátásával és elszállásolásával, valamint adóbevételeivel, hanem katonáival is érdemben vette ki részét az

2 Szabó Róbert: A harsány-hegyi csata egyes emlékezeti vonatkozásai. Mediterrán és Balkán Fórum 14. (2020) 1–2. sz. 31.; Vö. Galavics Géza: Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet. Bp. 1986. 106. „Acsády Ignác még a múlt században megállapította: »a nagy nemzeti társadalom hidegen vette a világtörténeti eseményt [...] hiszen bármilyen hön óhajtott egykor a török iga alóli felszabadulást, az immár olyan módon történt, hogy a megmaradt csekély lakosság a múltat eszményi állapotnak tekintve a rettenetes jelenhez képest s mindenütt fájdalmasan emlékezett vissza 'az annak előtte való boldogabb időkre'«.” R. Várkonyi Á.: „Fülhegygel hallott hír” i. m. 80. Ld. még pl. Joachim Bahlecke: Hungaria eliberata? Zum Zusammenstoß von altständischer Libertät und monarchischer Autorität in Ungarn an der Wende vom 17. zum 18. Jahrhundert. In: Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740. Leistungen und Grenzen des Absolutismusparadigmas (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa 24). Hrsg. von Petr Mátá – Thomas Winkelbauer. Stuttgart 2006. 301–315.; Oross András: A Magyar Királyság törökellenes határvédelmi rendszerének felszámolása és átszervezése (Fons Könyvek 4). Bp. 2013.

3 Szabó R.: A harsány-hegyi csata i. m. 27.

ország felszabadításából.”⁴ Azt azonban ő is hangsúlyozza, hogy „a magyar politikai elitnek az események alakításába igen kevés beleszólása volt. Sőt, a hadakozásban magyar hadvezérek csak korlátozott szerephez jutottak, abban a császári-királyi haderő idegen generálisainak jutott a főszerep.”⁵

A felszabadulás örömét megkeserítették a lakosságra rótt kemény adóterhek is. „Esterházy nádor felterjesztését csaknem mindenki idézi: az ország adóban két év alatt többet fizetett, mint amennyit az elmúlt évszázadban a töröknek összesen adott. Szekfű is hivatkozik a magyarok javára elfogultsággal nem vádolható Flamitzer hadbíró megállapítására: a lakosság eladja gyerekeit a töröknek, hogy kifizethesse a német adót. Kimutathatjuk, hogy a háború éveit Lipót császár nevében ugyanolyan szankciókkal szorítják szolgálatra, fizetésre a lakosságot, mint a török...”⁶ Különösen feltűnő a felszabadulás átérzésének hiánya, ha arra gondolunk, hogy Magyarországon – részben a 16. század eleje óta ható erőteljes propaganda hatására – „a múlt értékrendszere erős törökellenes hagyományokban összegeződött”.⁷

Az új berendezkedés szinte minden társadalmi rétegben elégedetlenséget szült. A magyar nemesség nehezen tudta visszaszerezni a visszafoglalt területeken található egykori birtokait, amelyek közül sok a hadiszállítóknak és a külföldi hadvezéreknek jutott, az erőszakos rekatolizálás számos, a protestáns vallásukhoz ragaszkodó nemest, városi polgárt és parasztot alázott meg, s a végvárrendszer felszámolása után „korábban adómentességgel rendelkező, kiváltságos helyzetben lévő több tízezres tömegek kényszerültek adófizetésre és jobbágysorba”.⁸ [A] magyar politikai elit és társadalom számos csoportja nem (vagy nemcsak) felszabadításként, hanem katonai megszállásként, generálisok diktálta Habsburg-uralomként és hatalmas pusztítások sorozataként élte meg a másfél évtizednyi hadakozást... Magyarországon hosszú ideje várt felszabadításának való-

4 Pálffy Géza: Felszabadítás vagy megszállás? Katonai, pénzügyi és polgári igazgatás a visszafoglalt Magyarországon a nagy török háború idején (1683–1699). Történelmi Szemle 65. (2023) 3. sz. 412–413.

5 Uo. 396.

6 R. Várkonyi Á.: „Fülhegyen hallott hír” i. m. 80–81. Az „1680–1690-es években a Habsburgok 70–100 ezer fős állandó hadseregéből mintegy 50–60 ezer katona szinte folyamatosan a magyar hadszíntéren állomásozott. [...] E csapatok ellátása a hadvezetés számára mindenek felett állt, ami azonban a hadszíntér lakosságának hatalmas megterhelést jelentett...” Pálffy G.: Felszabadítás vagy megszállás? i. m. 401.

7 R. Várkonyi Á.: „Fülhegyen hallott hír” i. m. 88.

8 Pálffy G.: Felszabadítás vagy megszállás? i. m. 413–415.

ban óriási ára volt. Bár megkérdőjelezhetetlen, hogy az oszmánok visszaszorítása csakis nemzetközi diplomáciai és katonai összefogással, Közép-Európa tetemes anyagi segélyeivel és a Habsburgok állandó hadseregével volt lehetséges, a hadakozás legnagyobb terheit a hadszíntér (soknemzetiségű) lakossága viselte és legsúlyosabb következményeiből is ő részesedett leginkább. 1683-tól másfél évtizeden át szinte a teljes ország életét katonai beszállásolás és gyakran erőszakos rekvirálás, rendszeres hadiadó, továbbá török, tatár, császári-királyi és kuruc hadak, valamint végvári katonák fosztogatása jellemezte... Mindezek alapján talán nem túlzás kijelenteni: a 17. század végi hosszú török háború – az ország oly régóta várt felszabadítása ellenére – összességében annyira maradandó nyomot hagyott Magyarország településhálózatán, lakosságán és anyagi javain, valamint társadalmi, gazdasági és kulturális fejlődésén, mint a Német-római Birodalomban a harmincéves háború, melyet gyakran neveznek Európa tragédiájának és Németország katasztrófájának.”⁹

Az, hogy európai jelentőségű, döntő csaták emléke nem rendelkezik erős helyi vagy nemzeti emlékezeti lenyomattal, nem magyar sajátosság, a jelenség a nagyharsányi csata mellett például Nikápoly (1396), Konstantinápoly (1453), Lepantó (1571) esetében is megfigyelhető. „Ami közös ezekben a csatahelyekben, hogy az oszmán hadsereg a zömmel koalíciós, döntően nyugati seregekkel úgy ütközött meg, hogy az ott élő népesség ezzel jellemzően nem tudott azonosulni. Náluk, de nélkülük folyt a harc általában európai/birodalmi célokért. A következményeket elviselték, esetleg elfogadták, de a közösség identitása meghatározóan nem erre épült.”¹⁰ A visszafoglaló háborúban való korlátozott magyar katonai részvétel miatti kívülmaradás, peremre szorulás, s még inkább az ország lakosságának a harcok alatti és az utána következő Habsburg centralizálási törekvések miatti szenvedései, a nemesség csalódásai következtében „a hadiesemények magyarországi képzőművészeti visszhangja is [...] a rendkívül gazdag és sokszínű európai visszhanghoz képest meglehetősen szegényesnek bizonyul”.¹¹ Ahogy – írja Galavics Géza – az sem „lehet véletlen, hogy sem Buda visszavívásának, sem az ország felszabadításának

⁹ Uo. 414–415.

¹⁰ *Norbert Pap*: Memorial Politics and the Sites of the Battle of Mohács. In: *The Battle of Mohács, 1526*. Ed. Norbert Pap. Leiden–Boston 2024. 497–498.

¹¹ *Galavics G.*: Kössünk kardot i. m. 113. Galavics Géza mindössze három korabeli hazai műalkotást sorol fel, amelyek közül egyik sem kapcsolódik a nagyharsányi csatához.

nincs magyar szerzőtől származó krónikája, nincs jelentős irodalmi visszhangja”.¹²

A nagyharsányi csata európai emlékezete

Európában ezzel szemben az 1680-as években számos olyan mű – elsősorban sokszorosított grafikai alkotás – keletkezett, amely a résztvevők beszámolóí vagy helyszíni vázlatok, térképek alapján mutatta be a keresztény csapatok győzelmeit a törökök fölött, köztük a nagyharsányi csata eseményeit.¹³ Közülük „az egyik leginformatívabb képi ábrázolásként tartható számon az a csatakép, amelyet Ludwig Nicolas d’Hallart és Michael Wening vélhetően 1687 és 1688 között”¹⁴ készített, és a felszabadító háborúban sikeres hadvezérként részt vevő bajor választófejedelemnek, II. Miksa Emánuelnek ajánlott. „Az ábrázoláson több, a modern kori

12 Uo.

13 *Jajczay János*: Császári követ fogadása Budán a török idők alatt, a Fővárosi Könyvtár egy vízfestményén. A Fővárosi Könyvtár Évkönyve 4. (1934) 74.; *Galavics G.*: Kössünk kardot i. m. 107–109.; *Polgár Balázs*: Csatatérkutatás a Harsány-hegynél, az 1687. évi Harsány-hegyi csata. Hadtörténeti Közlemények 127 (2014) 1. sz. 103–132.; *Üő*: A második mohácsi i. m. 425–432. (a korábbi irodalommal). A nagyharsányi csata emlékéit – gyakran az 1526. évi mohácsi csatáéval együtt – számos korabeli térképen is megörökítették. Vö. *Papp Júlia*: Az 1526. évi mohácsi csata helyszínének emlékezte. Történelmi Szemle 63. (2021) 3. sz. 390–391.; *Gombor László*: A Harsány-hegyi csata (1687) főbb helyszíneinek, topográfiai elemeinek helymeghatározása a korabeli ábrázolások, térképek térinformatikai feldolgozása alapján, 1–84., https://www.academia.edu/75286568/A_Hars%C3%A1ny_hegyi_csata_1687_f%C5%91bb_helysz%C3%ADneinek_topogr%C3%A1fiai_elemeinek_helymeghat%C3%A1roz%C3%A1sa_a_korabeli_%C3%A1br%C3%A1zol%C3%A1sok_t%C3%A9rinfomatik%C3%A1i_feldolgoz%C3%A1sa_alapj%C3%A1n, 2024. január 25.; *Szalai Béla*: Mindenhol beszél a török futását. A magyar történelem kortárs metszeteken 1687–1688. Bp. 2025. 67–68., 1–27. tétel. Vö. https://regiritka.oszk.hu/kereso/#s=nagyhars%C3%A1nyhttps://www.academia.edu/75286568/A_Hars%C3%A1ny_hegyi_csata_1687_f%C5%91bb_helysz%C3%ADneinek_topogr%C3%A1fiai_elemeinek_helymeghat%C3%A1roz%C3%A1sa_a_korabeli_%C3%A1br%C3%A1zol%C3%A1sok_t%C3%A9rinfomatik%C3%A1i_feldolgoz%C3%A1sa_alapj%C3%A1n.

¹⁴ *Rózsa György*: Schlachtenbilder aus der Zeit der Befreiungsfeldzüge. Bp. 1987. 10. kép; *Polgár B.*: Csatatérkutatás a Harsány-hegynél i. m. 115.; *Uő*: A második mohácsi i. m. 426.; *Gombor L.*: A Harsány-hegyi csata i. m. 12–13.

tájban is azonosítható tereppont figyelhető meg.”¹⁵ Charles Joseph Juvigny császári hadmérnök és Franck Johannes de Landgraffen rézkarcának felső része – egyfajta narratív szemlélettel – a csata első, alatta a második fázisát mutatta be.¹⁶ Justus van den Nypoort a nagyharsányi csata ábrázolását 1687-ben Charles Joseph Juvigny rajza után készítette el,¹⁷ s Juvigny vázlata volt az előképe Matthias Greischer és Johann Martin Lerch rézkarcának,¹⁸ illetve Romeyn de Hooghe nagyharsányi csatát megörökítő rézkarcán (1. kép) a csatakép alatti hadrendnek és térképnek.¹⁹

Romeyn de Hooghe rézkarca volt az előképe a tájképek mellett a csataképekre is specializálódott flamand festő, Jan Baptist van der Meiren 1688-ban készült, a Szlovák Nemzeti Múzeum betléri kastélyában őrzött, nagyméretű (180 × 254 cm), vászonra festett olajképének (2. kép). További kutatást igényel, hogy a festmény – amely az 1664 körül született festő korai műve lehet – mikor és hogyan került a betléri Andrassy-kastélyba.²⁰ Annak okát, hogy a festményen fent az „Esseck” (azaz Eszék) felirat látható, abban kereshetjük, hogy a rézkarcon valóban szerepel – mint a jelmagyarázat rávilágít – Eszék városa (A. *Das Eßecker Schloß*, B. *Die Statt Eßeck*) és az eszéki híd látképe (H. *Die Eßecker Brücke*, I. *Bruch und Einfall der Brücke*). Hooghe rézkarcának a Bibliothèque Nationale de Fran-

¹⁵ Polgár B.: A második mohácsi i. m. 426.

¹⁶ Uo. 428.

¹⁷ Georg Rózsa: Neue Angaben zum Leben und Werk Justus van der Nypoorts. Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek 23. (1972) 213–222.; Rózsa Gy.: Schlachtenbilder aus der Zeit i. m. 23.; Matthias Pfaffenbichler: Das barocke Schlachtenbild. Versuch einer Typologie. Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen in Wien 91/1995. Wien 1996. 76.

¹⁸ Rózsa Gy.: Schlachtenbilder aus der Zeit i. m. 12. kép; Szalai Béla: Matthias Greischer. Egy rézmetsző Esterházy Pál nádor udvarában. Bp. [2020]. 27. 40. tétel, 196–197. 41. tétel, 198–199. A nagyharsányi csatát ábrázoló metszeteket, rézkarcokat ld. még: Rózsa Gy.: Schlachtenbilder aus der Zeit i. m. 13., 16., 18., 27., 43., 50. kép.

¹⁹ Marche, campement leger ordre nevens de glorieuse victoire der keyzerlyke en churvorstlyke beyersche armêen, met de totale ruine der turkse, tartarse etc. legers en het veroveren van alle haer krygs ammonitie, provisie, tenten, vanen, en schatten, den 12 augusti 1687 / R. de Hooge fecit. Országos Széchényi Könyvtár (= OSZK), Régi Nyomtatványok Tára, App. M. 967. Rózsa György: Romeyn de Hooghe és a magyarországi török háborúk. Művészettörténeti Értesítő 14. (1965) 19–20.; Uő: Schlachtenbilder aus der Zeit i. m. 23., 14. kép; Pfaffenbichler, M.: Das barocke Schlachtenbild. i. m. 107–108.; Polgár B.: Csataterkutató Harsány-hegynél i. m. 115–116.; Uő: A második mohácsi i. m. 429–430.

²⁰ Gyarapodási szám: 1954/00109; leltári szám: VU 00104. Vö. Basics Beatrix – Július Barczy: Betlér és az Andrassyak. Bp. 2022. 116–117. A festmény – Hooghe rézkarcával együtt – szerepelt a 2024. december 6. – 2025. május 18. között a Szlovák Nemzeti Galériában (Pozsony) rendezett, *Plody svárú. Obraz osmanskej prítomnosti* című kiállításon.

ce-ban található példánya is az eszéki csata címet viseli, míg az OSZK-ban őrzött lapot a nagyharsányi csata ábrázolásaként tartják számon.²¹

Mohácsi csataként szerepel az esemény Pieter van den Berge és Thomas von Wiering *Eigentlicher Entwurff der A(nno) 1687 den 2/12 Aug. durch die Preißwürdigste Conduite des Cuhrfürsten von Bayern u. Hertzogen von Lothringen wieder den Turckischen Groß-Vezir bey Mohatz gehaltenen Siegreichen Haupt-Bataille* című, 1688-ban, Hamburgban kiadott rézkarcán és rézmetszetén,²² illetve azon a rézkarcon (*A[nno] 1687 Käyserliche VICTORIE bey MOHATS*), amelynek ismeretlen mestere nemcsak a hadrendet és a harcot jelenítette meg, hanem az előtérben a sebesült katonák szállítását, illetve a tábori élet sajátos mozzanatát is: egy kutyáját pórázon vezető gyermeket, akit egy nő etet²³ (3. kép).

Egy 1688-as francia falinaptár az előző évi nagyharsányi vagy második mohácsi csata emlékét örökítette meg (*DEFAITES / De l'Armée des Turcs pres / de Mohats en Hongrie, par l'Armée Imperiale / Comandée par le Prince / Charles de Lorraine et / l'Electeur de Baviéie, / le 12. e jour d'Aoust. / 1687.*) (4. kép). A falinaptárt díszítő kis méretű látképek között szerepel a nagyharsányi hegy (Montagne de Harsa) is.²⁴ A nagyharsányi csata eseményeit mutatta be három másik, az 1688. évre készített francia falinaptár is.²⁵

A Habsburgok képzőművészeti propagandájában – egyfajta dinasztikus-birodalmi szemlélettel – találkozunk a vesztes és a győztes mohácsi csata szembeállításával is: a Magyar Királyság által elvesztett területeket

21 <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53041052r.item> [Vue de la bataille d'Esseck]; <http://regiritka.oszk.hu/roplapok/abbildung-des-unvergleichlichen-sieges-den-seine-durchl-der-hertzog-von-lotharingen-und-seine/>.

22 OSZK, Régi Nyomtatványok Tára, App. M. 1085/1. Vö. Szabó R.: A harsány-hegyi csata i. m. 22.

23 OSZK, Régi Nyomtatványok Tára, App. M. 1089. Ld. még pl. DÉFAITES DE l'Armée des Turcs pres de Mohats en Hongrie... le 12e jour Aoust. 1687. (OSZK, Régi Nyomtatványok Tára, App. M. 110.)

24 Rózsa György: Magyarország XVII. századi képe a francia népies grafikában. *Folia Historica* 4. (1976) 55.

25 LA GRANDE VICTOIRE REMPORTÉE SVR LES TVRCS / EN HONGRIE, Entre Mohátz Et Ziclos le 12 e Aoust 1687... Rózsa Gy.: Magyarország XVII. századi i. m. 59–60. (9. kép); LA / SANGLANTE I DEFAITE / DES TURCS /Par l'Armée / IMPERIALE / Commandée I pas leurs Altesses/ de LORRAINE et BAVIERE I pres de la Ville de Siclos / au dessous de la Montagne / D'ARCSA I le 12. Aoust 1687. Rózsa Gy.: Magyarország XVII. századi i. m. 60–61. (10. kép); LE TRIOMPHE DE LA RELIGION PAR LE ZELE DES PRINCES CHRESTIENS. A csatajelenet alatt: BATAILLE de MOHAS / gagné par les Imperiaux, / le 12 Aoust 1687. Rózsa Gy.: Magyarország XVII. századi i. m. 62.

a Habsburgok által vezetett szövetséges európai hadsereg szerezte vissza. Benedetto Chiarelli jezsuita szerzetes 1688-ban, tehát a felszabadító háborúk idején megjelent munkájában ezt olvashatjuk: „*Szulejmán bevette Budát, Esztergomot és több más jelentős várost az országban, amelyeket mára visszaszereztek a hódítótól, és visszacsatoltak az Osztrák Birodalomhoz, amely folyamatos gyarapodásával növeli éveinkben a kereszténység dicsőségét és boldogságát!*”²⁶ Johann Jakob Wolrab Mohács felszabadítása alkalmából készített bronzérmének előlapján a „WO LUDOVICI NIDERLAG 29. AUG. 1526. KOMMT LEOPOLDI SIEG AM TAG 12 AUG 1687” szöveg található.²⁷ „KÖNIG / LUDWIG DES II. / NIEDERLAG BEY MOHATZ / A.1526 D. 29. AUG. / DURCH GOTTES GNAD / VON R.K. M. / LEOPOLD / A. 1687. D. 12. AUG. / GEROCHEN. / LGL.” – olvashatjuk Lazar Gottlieb Lauffer és Georg Hautsch ezüst emlékérmének csak szöveget tartalmazó hátlapján is.²⁸ A Buda visszavétele alkalmából készített emlékérmeken is találkozunk 1541-es elfoglalásának és 17. századi visszafoglalásának összevetésével: „BUDA ASTU CAPTA A SOLYMANNO 1541 D. 2. SEPT. / VI RECUPERATA A LEOPOLD / DO 1686. EOD DIE.” – szerepel Wolrab másik érmén.²⁹ Egy Georg Friedrich Nürnberger által készített érem felirata 1526-tól sorolja fel Buda török megszállásának állomásait 1686-os felszabadításáig.³⁰ Didaktikus magyarázattal szolgál ez az éremfelirat: „QVAM DOLO MALO SOLYMANNVVS RAPVIT, LEOPOLDVS MARTIA VIRTUTE MAHOMETI QVARTO ERIPVIT.”³¹ Egy Georg Hautsch által Buda felszabadítása után készített másik érmen II. Lajos említésével („LUDOVICUS / REX UNGAR: /”) is találkozunk.³² Az érem egy változatának peremén olvasható felirat tovább részletezi,

26 Szovák Márton: Magyar arckép olasz tükörben. In: Itáliai hatások a régi magyar lelkiségben. Szerk. Bajáki Rita – Báthory Orsolya. Bp. 2020. 1172.

27 Harsányi Pál: II. Lajos és a mohácsi csata emlékérmek. In: Mohácsi emlékkönyv 1526. Szerk. Lukinich Imre. Bp. 1926. 295–312., 14. tétel, 305.; G. Héri Vera: A törökellenes háborúk emlékérmek. Bp. 2009. 322. tétel, 154.

28 Harsányi P.: II. Lajos és a mohácsi csata i. m. 15. tétel, 305.; G. Héri V.: A törökellenes háborúk i. m. 324. tétel, 155.

29 Gohl Ödön: Budapest emlékérmek. 1. rész. Buda 1686-iki visszavételének emlékérmek. Budapest Régiségei 6. (1899) 37–108., 3. tétel, 70–71. Hasonló felirattal: 11–17. tétel, 77–79.; G. Héri V.: A törökellenes háborúk i. m. 224. tétel, 112.

30 Gohl Ö.: Budapest emlékérmek i. m. 5. tétel, 72–73. Hasonló felirattal: 18–19. tétel, 79–80.; G. Héri V.: A törökellenes háborúk i. m. 257. tétel, 126–127.

31 Gohl Ö.: Budapest emlékérmek i. m. 28. tétel, 86., 31. tétel, 87.; G. Héri V.: A törökellenes háborúk i. m. 222. tétel, 111.

32 Gohl Ö.: Budapest emlékérmek i. m. 32. tétel, 88. Vö. Harsányi P.: II. Lajos és a mohácsi csata i. m. 304.; G. Héri V.: A törökellenes háborúk i. m. 233. tétel, 116.

szintén didaktikusan, az analógiát: „DURCH LEOPOLD WIRD AUFGERICHT WAS LUDVIGS UNFALL LÄNGST VERNICHT.”³³ II. Lajos halálának említése szerepel Lazar Gottlieb Lauffer érmének feliratában is: „OFEN / DIE KÖNIGLICHE / HAUPSTADT IN HUNGARN / A 1526. NACH K. LUDW. DES II. TOD, VON SOLYMAN EINGENOMMEN, / A. 1529. DEM WEYWODEN IOHANN / ÜBERLASSEN, UND A.1541./ VON SOLYMAN MIT BETRUG BEHAUPT. / D. 23. Aug / 2. Sept. A.1686. DEN TÜRKEN, MIT STÜRMENDER HAND / ENTRISSEN.”³⁴ (5. kép.).

Szabó Róbert felvetése, hogy a nagyharsányi csata nemcsak a magyar nemzeti identitásnak nem vált szerves részévé, hanem „feltételezhetően a horvátok, bajorok vagy bádeniek identitásában sem játszik nagy szerepet”,³⁵ további kutatást igényel. Azt azonban meg kell említeni, hogy a felszabadító háborút követő időszakban a csatában részt vevő nyugat-európai hadvezérek, illetve utódaik közül néhányan megkísérelték megörökíteni és tartóssá tenni a sikeres hadjárat emlékét. A nagyharsányi ütközet mohácsi csataként szerepelt annak a bécsi Kunsthistorisches Museumban őrzött három falikárpitnak a feliratában, amelyeket két sorozat darabjaiként az oszmánellenes európai sereg hadvezére, V. (Lotaringiai) Károly Lipót fia és utóda, I. Lipót lotaringiai herceg, apja haditetteinek dicsőítésére készíttetett.³⁶ Lotaringiai Károly foglalta vissza – többek kö-

33 Gohl Ö.: Budapest emlékérméi i. m. 33. tétel, 88. Vö. *Harsányi P.*: II. Lajos és a mohácsi csata i. m. 304.; *G. Héri V.*: A törökellenes háborúk i. m. 233. tétel, 116.

34 Gohl Ö.: Budapest emlékérméi i. m. 34. tétel, 89. Vö. *Harsányi P.*: II. Lajos és a mohácsi csata i. m. 304.; *G. Héri V.*: A törökellenes háborúk i. m. 225. tétel, 112. További példákat ld. a három kiadványban, illetve *Gohl Ödön*: Budapest emlékérméi. 1. rész (folytatás). Buda 1686-iki visszavételének emlékérméi. Budapest Régiségei 7. (1900) 115–162.

35 Szabó R.: A harsány-hegyi csata i. m. 16.

36 *Ernst von Birk*: Inventar der im Besitze des allerhöchsten Kaiserhauses befindlichen niederländer Tapeten und Gobelins. I. Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses 1. (1883) 213–248., VII/4. tétel, 220 (305 × 215 cm): TVRCARVM / IN VICTORIA / MOHACI STRAGES /12 ET 13 AVG. 1687; *Birk, E.*: Inventar der im Besitze i. m. IX/16. tétel, 223 (450 × 768 cm): INSOLENTES | TURCAS IN MOHATZII CAMPIS | VICTORES QUONDAM, VICIT | CAROLUS V. ET FUGIENTES | INSEQUENS FERRO, AUT | NAUFRAGIO PERIRE COM-PULIT 13. AUGUSTI 1687; *Birk, E.*: Inventar der im Besitze i. m. IX/17. tétel 223 (440 × 595 cm): CASTRA / AD MOHAZII VICUM / /DUPLICI MUNITA AGGERE / EXPUNAT, EXERCITUS /FRACTI SPOLIA DIRIPIT /CAROLUS V. 13. AUGUSTI 1687. Vö. *Rózsa Gy.*: Schlachtenbilder aus der Zeit i. m. 35.; *Szendrei János*: Magyar hadtörténelmi emlékek a külföldi múzeumokban. Első közlemény. Hadtörténelmi Közlemények 18. (1917) 1. sz. 330.; A magyar művészet a 19. században. Képzőművészet. Szerk. Papp Júlia – Király Erzsébet. Bp. 2018. 109. (*Sinkó Katalin* – *Kerny Terézia*).

zött – Esztergomot, Visegrádot, Vácot, s ő biztosította „...Erdélyt a Habsburg-ház számára”.³⁷ Buda több mint két hónapos ostroma „Károly herceg legjelentősebb, Európa-szerte elismert magyarországi haditette volt, és döntő lökést adott a török hatalom visszaszorításához...”³⁸ A Nancyben, Charles Mité műhelyében³⁹ szőtt 18. századi falikárpit-sorozatokat⁴⁰ I. Lipót fia (Lotaringiai Károly unokája), Mária Terézia férje, I. (Lotaringiai) Ferenc (1745-től német-római császár) számos más kárpittal együtt 1737 körül vitte magával Bécsbe,⁴¹ közülük sok ma is ott található.

Az öt darabból álló, 1703–1710 között készült, úgynevezett kis Lotaringiai-sorozathoz tartozott a Buda bevételét (Bécs, Kunsthistorisches Museum, Kunstammer), Buda kifosztását (Nancy, Musée Lorrain), Lotaringiai Károly budai diadalmenetét (Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, letét), az 1687. évi mohácsi (nagyharsányi) csatát (Bécs, Kunsthistorisches Museum, Kunstammer), illetve az Erdély meghódoltatását⁴² (Bécs,

37 *Rózsa György*: A budai Várpalota lotharingiai falikárpitjainak sorsa. In: A Budavári Palota évszázadai. Tanulmányok Budapest Múltjából 29. (2001) 361.

38 *Rózsa György*: Falikárpitok Lotharingiai Károly győzelmeiről. In: Végvár és társadalom a visszafoglaló háborúk korában (1686–1699). (Studia Agriensia 9). Szerk. Bodó Sándor – Szabó Jolán. Eger 1989. 204.

39 *Michel Antoine*: Les manufactures de tapisserie des ducs de Lorraine au XVIIIe siècle (1698–1737). Nancy 1965.; *Bardi Terézia*: A „Respublica Christiana” diadala falikárpiton. Lotharingiai V. Károly herceg fiktív diadalmenete Budán, 1686-ban. Tanulmányok Budapest Múltjából 34. (2009) 712.

40 *Birk, E.*: Inventar der im Besitze i. m. 220–223.; *Böheim Vendel*: A Habsburgház műkinccsei. In: Magyar műkincsek. II. kötet. Szerk. Radisics Jenő – Szendrei János. Bp. 1898. 43–44.; *Szendrei J.*: Magyar hadtörténelmi emlékek i. m. 330.; *Nagy Lajos*: A Buda visszafoglalását ábrázoló lotharingiai gobelinek kérdései. Tanulmányok Budapest Múltjából 19. (1972) 113–129.; *Galavics G.*: Kössünk kardot i. m. 129.; *Hámori Katalin*: Egykorú festmények Buda 1686-os visszafoglalásáról. In: Buda visszavívása 1686. Emlékkiállítás a Budapesti Történeti Múzeumban. Szerk. Dr. Fenyvesi László. Bp. 1986. 51–57.; *Rózsa Gy.*: Schlachtenbilder aus der Zeit i. m. 32–47.; *Uő*: Falikárpitok i. m.; *Pfaffenbichler, M.*: Das barocke Schlachtenbild i. m. 54.; *Rotraud Bauer*: Lothringische Tapisserien des 18. Jahrhunderts. In: Lothringens Erbe. Franz Stephan von Lothringen (1708–1765) und sein Wirken in Wirtschaft, Wissenschaft und Kunst der Habsburgermonarchie. Ausstellung Schallaburg. Hrsg. von Renate Zedinger. St. Pölten 2000. 242–248. (A mohácsi csata kárpitja: 11.01.4 tétel, 246.); *Rózsa Gy.*: A budai Várpalota i. m. 361.; *Bardi T.*: A „Respublica Christiana” diadala i. m.

41 *Renate Zedinger*: Familie als Programm. Die Lothringer-Porträts in der Innsbrucker Hofburg. In: Innsbruck 1765. Prunkvolle Hochzeit, fröhliche Feste, tragischer Ausklang. (Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts, Bd. 29.) Hrsg. von Renate Zedinger. Bochum 2015. 368.

42 Lotaringiai Károly a mohácsi győzelem után seregével bevonult Erdélybe, ahol harc nélkül megszállta Kolozsvárt, Szamosújvárt és Nagyszebent, majd október 27-én „Apafi

Kunsthistorisches Museum, Kunstkammer) ábrázoló kárpit,⁴³ amelyek mindegyikének felső részén a lotaringiai címert látjuk. A mohácsi csatát megörökítő, álló formátumú falikárpit⁴⁴ a harc utáni zsákmányolást ábrázolja: település nincs a közelben, csupán egy erdős terület, amelyen meztelen holttestek között fosztogató keresztény katonákat látunk. „Károly megfutamította a nagyvezért, szétverte seregét és hatalmas zsákmányra tett szert.”⁴⁵ (6. kép.) A falikárpit szerepelt az 1896. évi millenniumi kiállításon is,⁴⁶ a műtárgyról itt készült üvegnegatívot az Iparművészeti Múzeum őrzi.⁴⁷

A sorozat előképeivel kapcsolatban a hazai és a külföldi szakirodalomban eltérő véleményeket találunk. Egyes nézetek szerint Lotaringiai Károly udvari csataképfestőjének, Charles Herbelnek a magyarországi hadjárat legfontosabb eseményeit bemutató, a győztes hadvezérnek a törökök elleni harcokban kivívott diadalait megörökítő festményei nyomán készültek. A képek egy 1698-ban az ifjú Lipót herceg és felesége, Élisabeth-Charlotte d’Orléans hercegnő ünnepélyes bevonulása alkalmából Nancyban

Mihály erdélyi fejedelemmel megkötötte a balázsfalvi szerződést. Erdély ennek alapján egyelőre megőrizte függetlenségét, de adófizetésre és császári csapatok befogadására kényszerült.” *Rózsa Gy.*: Falikárpitok i. m. 205. A falikárpit fiktív ábrázolása az erdélyi urak hódolatát, a városkulcsok átadását mutatja be.

43 *Birk, E.*: Inventar der im Besitze i. m. 220–221. A 19. század végén még mind az öt darab a bécsi császári gyűjteményben volt. *Michel Antoine*: La tapisserie du Pillage de Buda et les ateliers lorrains du XVIIIe siècle. Le pays Lorrain 39 (1958) 109–116.; *Antoine, M.*: Les manufactures i. m. 22.; *Bauer, R.*: Lothringische Tapisserien i. m. 243–247.; *Rózsa Gy.*: A budai Várpalota i. m. 361.; *Bardi T.*: A „Respublica Christiana” diadala i. m. 11.

44 *Birk, E.*: Inventar der im Besitze i. m. VII/4. tétel, 220.; *Antoine, M.*: Les manufactures i. m. 22.; *Rózsa Gy.*: Schlachtenbilder aus der Zeit i. m. 35., 102., 135. jegyz., 61. kép.

45 *Rózsa Gy.*: Falikárpitok i. m. 204–205. „A kartonok készítője túl nagy szerepet szánt a megcsonkított, kifosztott holttestek ábrázolásának, ami a témákat tekintve helyénvaló ugyan, de nehezen egyeztethető össze a falikárpitok díszítő jellegű feladatával.” *Rózsa Gy.*: Falikárpitok i. m. 206. Vö. *Andrea Pühringer*: Christen contra Heiden? Die Darstellung von Gewalt in den Türkenkriegen. In: Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie in der Neuzeit. Akten des internationalen Kongresses zum 150-jährigen Bestehen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Wien, 22.–25. September 2004. (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband 48.) Hrsg. von Marlene Kurz – Martin Scheutz – Karl Vocelka – Thomas Winkelbauer. Wien 2005. 110.

46 1896-iki Ezredéves Országos Kiállítás. A Történelmi Főcsoport hivatalos katalógusa. II. füzet. (A Renaissance-épület földszintje) (1985–5240. számig). Bp. 1896. 3881. tétel, 182.

47 IM Adattár és fényképgyűjtemény, lt.sz.: NLT 524. <https://gyujtemeny.imm.hu/gyujtemeny/mutargyfotó-az-1687-évi-mohácsi-csatát-ábrázoló-kárpit-az-1896-évi-millenniumi-kiállításon/11433> (a digitalizált üvegnegatívról készült fényképpel).

felállított ideiglenes diadalkaput,⁴⁸ majd Lotaringiai Károly temetésekor a „Des Cordeliers” templomot díszítették.⁴⁹ Rózsa György szerint Lipót herceg és felesége az udvari szövömestert bízta meg, hogy az alkalmi dekorációkban már korábban szereplő öt Herbel-féle festmény alapján készítse el a kis győzelmi sorozatot.⁵⁰ Az osztrák műemléki topográfia szerint ezzel szemben a festmények túl kisfigurásak ahhoz, hogy a falikárpitok előképeiül szolgáljanak, ezért a ma az innsbrucki Hofburg Gardesaal-jában látható hét Herbel-festmény közül csupán kettő volt a kis Lotaringiai-sorozat előképe: az, amelyik Buda 1686-os ostromát, illetve a törökök alól felszabadított várak kulcsainak 1687-es, Lotaringiai Károlynak történt átadását ábrázolta. A további öt festmény csak a Nancyban felállított dia-

48 *Galavics G.*: Kössünk kardot i. m. 128–129.; *Bardi T.*: A „Respublica Christiana” diadala i. m. 10. Lipót hercegnek és feleségének a száműzetésből való hazatérésük alkalmából 1698. november 10-én rendeztek Nancyban diadalmenetet. A két diadalkapu közül az egyiket a herceg, a másikat Lotaringiai Károly tiszteletére állították. „Ez utóbbin Herbel festményei Károly herceg török elleni hadjáratainak legfontosabb eseményeit ábrázolták, s minden valószínűség szerint azonosak voltak azokkal a képekkel, amelyeket Herbel magával vitt Innsbruckba, s amelyek ma az innsbrucki Hofburgban láthatók.” *Bardi T.*: A „Respublica Christiana” diadala i. m. 12.

49 *Horváth Henrik*: H. Heinrich Faust és a bécsi gobelinek. Tanulmányok Budapest Múltjából 1. (1932) 62–63.; *Rózsa Gy.*: Schlachtenbilder aus der Zeit i. m. 43–44.; *Uő*: Falikárpitok i. m. 215–216.; *Bauer, R.*: Lothringische Tapisserien i. m. 242–243.; *Rózsa Gy.*: A budai Várpalota i. m. 36.; *Bardi T.*: A „Respublica Christiana” diadala i. m. 10–11. „A sorozatokkal kapcsolatba hozható festmények, amelyek nem kizárólag Innsbruckban találhatók, nagyrészt Károly herceg udvari festőjétől, Charles Herbeltől [...] származnak, felhasználták őket különféle udvari ünnepek alkalmából, így például Lipót nancyi hazatérésekor a diadalívek díszítésére.” *Rózsa Gy.*: A budai Várpalota i. m. 363. Vö. *Benedikt Sauer*: Hofburg Innsbruck. Wien–Bozen 2010. 58.; *Werner Telesko*: Maria Theresias „Familia Augusta”. Zur Programmatik des „Riesensaals” in der Innsbrucker Hofburg. In: *Zedinger* (Hrsg.): Innsbruck 1765 i. m. 361. „A festményeket Herbel valószínűleg még Lotharingiai Károly megrendelésére kezdte el, és ezek az innsbrucki Hofburgba kerültek. A hagyomány szerint a herceg udvari festőjeként Herbel elkíserte Lotharingiai Károlyt hadjárataira, így a kutatás egy része a kompozíció, a bemutatott város- és táj ábrázolások hitelességét a személyes élményen alapuló komponálásnak tulajdonítja. Mivel Herbelnek a hadjáratokban való részvételéről eddig nem került elő írott forrás, [...] úgy vélem, hogy Herbel kompozíciói a seregben szolgáló hadmérnökök rajzain alapulnak, s ez magyarázatot adhat a magyar főváros látképében található részlethibákra is.” *Bardi T.*: A „Respublica Christiana” diadala i. m. 11. „Viele dieser Bilder dienten als Vorlagen für Tapisserien, die Herzog Leopold vom Hoftapissier Charles Mité [...] in Nancy anfertigen ließ.” *Zedinger, R.*: Familie als Programm i. m. 368. „A kis kárpitsorozat mintájául Herbel 1701-ben újabb sorozatot festett Károly herceg győzelmeiről.” *Bardi T.*: A „Respublica Christiana” diadala i. m. 12.

50 *Rózsa Gy.*: Falikárpitok i. m. 215–216.

dalkaput díszítette.⁵¹ Rózsa György szerint a falikárpit előképei közé tartozik Herbelnek a mohácsi csatát ábrázoló, ma Innsbruckban őrzött festménye is⁵² (7. kép), míg Bardi Terézia *A nagyharsányi, avagy a második mohácsi csata* című festményt a között az öt Herbel-kép között említi, amelyeket nem szőttek meg. Herbel festményei közül ötöt ugyanakkor szerinte is felhasználtak mintaként a kárpitokhoz.⁵³

A Lotaringiai Károly győzelmeit ábrázoló másik, nagyobb és kvalitásosabb falikárpit-sorozat darabjai, amelyek 1709–1718 között szintén Nancyban készültek, nagyrészt a bécsi Kunsthistorisches Museumban található – köztük például a Bécs (három darab), Buda (négy darab), Esztergom, Szeged, Vác, Érsekújvár ostromát, Erdély meghódoltatását, a pozsonyi, érdi és szentendrei csatát bemutató munka.⁵⁴ A sorozat Bécsbe került része a 19. század végén 19 darabból állt,⁵⁵ amelyek közül kettő a 20. század elején letétként a budai várba, majd a Monarchia felbomlása után a magyar állam tulajdonába került. A bécsi múzeumban ugyanakkor ma nem 17, hanem 18 darab található, egy két részből összevarrt kárpitot ugyanis a világháború után szétfejtettek.⁵⁶

A nagy sorozaton is ábrázoltak minden eseményt, amelyet a kisebb sorozat megörökített, a témakör azonban kibővült. A nagyobbik sorozatban a második mohácsi csatához kapcsolódó két falikárpitot is találunk: az

51 Österreichische Kunsttopographie. Red. Inge Höfer. Band XLVII. Die Kunstdenkmäler der Stadt Innsbruck. Die Hofbauten. Bearbeitet von Johanna Felmayr et al. Wien 1986. 125. „Herbel festményei közül ötöt használtak fel mintaként a kárpitokhoz, további ötöt soha nem szőttek meg. Ez utóbbiak: Az érdi csata, Csata a török felmentő sereg ellen, A szentendrei csata, Vác visszafoglalása, A nagyharsányi, avagy a második mohácsi csata. Az Erdély meghódítása és a meghódított erdélyi városok kulcsainak átadása Lotharingiai Károlynak, valamint a Szabad rablás Buda bevétele után című kárpitokat oldalfordítottan szőtték meg.” Bardi T.: A „Respublica Christiana” diadala i. m. 12.

52 Innsbruck, Hofburg, ltsz.: MD 074367 (GG.007809). Vö. Rózsa Gy.: Schlachtenbilder aus der Zeit i. m. 43., 101., 180. jegyz., 64. kép.

53 Bardi T.: A „Respublica Christiana” diadala i. m. 12.

54 Birk, E.: Inventar der im Besitze i. m. 222–223.; Antoine M.: Les manufactures i. m. 25–46.; Historische Schlachten auf Tapisserien aus dem Besitz des Kunsthistorischen Museums Wien. Hrsg. von Rotraud Bauer. Halbturm 1976. 29–39.; Rózsa Gy.: Falikárpitok i. m. 206–213., 216–217.; Bauer, R.: Lothringische Tapisserien i. m. 243.; Bardi T.: A „Respublica Christiana” diadala i. m.

55 Birk, E.: Inventar der im Besitze i. m. 222–223.; Bauer, R.: Lothringische Tapisserien i. m. 243.

56 Rózsa Gy.: Falikárpitok i. m. 206.; Uő: A budai Várpalota i. m. 361–362.; Bardi T.: A „Respublica Christiana” diadala i. m. 13–14.

egyik a csatát,⁵⁷ a másik a török tábor elfoglalását és kifosztását mutatta be⁵⁸ (8. kép). Ez utóbbi téma – mint láttuk – a kisebb sorozatban is szerepelt (6. kép). A témaválasztást indokolja, hogy „Bécs felszabadítása, Buda visszafoglalása és a nagyharsányi, úgynevezett második mohácsi csata voltak Károly legjelentékenyebb haditettei”.⁵⁹ Rózsa György szerint a „program nyilván az innsbrucki festmények szövegein alapult, de mind a hadjáratokra, mind a korábbi magyar történelemre vonatkozólag is kellett még valamilyen forrásnak a program-összeállító rendelkezésére állnia. A nagyobb sorozat 16. darabján ugyanis arról van szó, hogy Mohácsnál a törökök első ízben győztesek voltak, azaz az 1526-os mohácsi csata nem volt a tervező számára ismeretlen.”⁶⁰

A ma az innsbrucki Hofburgban található tíz történeti festmény egy része tehát a két sorozat darabjainak előképéül szolgált. A képek nagy része a luneville-i kastélyban 1719-ben pusztító tűzvész során megsemmisült, a maradékot Rouenban, Krakkóban, Budapesten, illetve Innsbruckban őrzik. Utóbbiak a kastély Mária Terézia-kori felújításakor, 1773–1778 körül kerültek jelenlegi helyükre, a Gardesaalba.⁶¹ Két másik innsbrucki festmény, a budai fosztogatás és az Erdély hódoltatása is feltűnik a kis sorozat egy-egy falikárpitján, fordított állásban. „Emellett a mohácsi csatát ábrázoló képről is átvettek egy részletet: az előtérben a kép mélysége felé vágató lovascsoportot megtaláljuk az erdélyi falikárpiton.”⁶²

A *budai vár védői meghódolnak Lotharingai Károly előtt, 1686* című kárpit kartonját 1708-ban Jean-Baptiste Durup (Duru, Dureux) készítette.⁶³ A festő következő évben bekövetkezett halála után Lipót herceg a hí-

57 Bécs, Kunsthistorisches Museum, Kunstskammer, N. T. IX.16.

58 Bécs, Kunsthistorisches Museum, Kunstskammer, N. T. IX.17. A két kárpithoz vö. *Birk, E.*: Inventar der im Besitze i. m. IX/16. tétel, 223., IX/17. tétel, 223.; *Szendrei J.*: Magyar hadtörténelmi emlékek i. m. 332.; *Bauer, R.*: Historische Schlachten i. m. 4. tétel (Bécs, Kunsthistorisches Museum, Kunstskammer, IX/17. tétel) 38–39.; *Rózsa Gy.*: Schlachtenbilder aus der Zeit i. m. 40., 102., 165. jegyz., 96. kép, 166. jegyz., 97. kép; *Uő.*: Falikárpitok i. m. 213., 218.; *Uő.*: A budai Várpalota i. m. 362.; *Bardi T.*: A „Respublica Christiana” diadala i. m. 14.

59 *Rózsa Gy.*: A budai Várpalota i. m. 366.

60 *Rózsa Gy.*: Falikárpitok i. m. 221.

61 *Nagy L.*: A Buda visszafoglalását i. m. 122.; *Sauer B.*: Hofburg Innsbruck i. m. 58. A képek elhelyezéséről ld. még: *Dehio-Handbuch. Die Kunstdenkmäler Österreichs. Tirol.* Wien 1980. 20.; *Lieselotte Hanzl-Wachter*: Die Neugestaltung der Innsbrucker Hofburg im 18. Jahrhundert. In: *Zedinger (Hrsg.): Innsbruck 1765* i. m. 341.

62 *Rózsa Gy.*: Falikárpitok i. m. 219. Vö. *Bardi T.*: A „Respublica Christiana” diadala i. m. 12.

63 *Bardi T.*: A „Respublica Christiana” diadala i. m. 14. Vö. *Antoine M.*: Les manufactures i. m. 25.

res párizsi csataképfestőt, Jean-Baptiste Martint, Adam Frans van der Meulen tanítványát hívta Nancyba a munka folytatására, aki műhelyét az új operaházban rendezte be.⁶⁴ Innsbruckban található a mohácsi török tábor kifosztását ábrázoló, a nagyobb sorozatba tartozó kárpit festményelőképe is, amelyet több más (például egy Bécs ostromához és egy Erdély 1688. évi átadásához kapcsolódó) képpel együtt az 1710-es években Martin készített.⁶⁵ A festő a kartonok befejezése után „1717-ben még hét kis méretű festményt festett a magyarországi háborúk témaköréből, majd elhagyta Lotharingiát”.⁶⁶ Az előképek készítésében részt vett Jean Louis Guyon – ő Martin segédjeként a „tájháttereket, a növényeket és a bordúrok kartusait”⁶⁷ készítette – és a Lipót herceg által Rómából hazahívott fiatal nancyi festő, Claude Jacquart (Jacquard) is.⁶⁸ A festmények „szoros rokonságot mutatnak a nagyobb győzelmi kárpitsorozat megfelelő darabjaival, a szőnyegekkel mindig azonos beállításúak, és méretben is megközelítik azokat. Elmaradnak róluk az allegorikus alakok, a nézőpont alacsonyabbra kerül, és az ünnepelt hős is hangsúlyozottabb szerepet kap. A festmények hasonló mérete is megengedi, hogy a szőnyegek kartonjainak (grand carton) tekintsük őket. Így az írott adatok figyelembevételével ezeket Martin és munkatársai saját kezű műveinek kell tekintenünk.”⁶⁹

64 *Bardi T.*: A „Respublica Christiana” diadala i. m. 14.

65 Vö. *Antoine M.*: Les manufactures i. m. 26–27., 32.; *Rózsa Gy.*: Schlachtenbilder aus der Zeit i. m. 44., 102., 190b. jegyz., 99. kép; *Uő.*: Falikárpitok i. m. 217.; *Pfaffenbichler, M.*: Das barocke Schlachtenbild i. m. 54., 56–58.

66 *Rózsa Gy.*: Falikárpitok i. m. 220. Martin tevékenységéről: *Rózsa Gy.*: Falikárpitok i. m. 220–221.; *Bardi T.*: A „Respublica Christiana” diadala i. m. 14.

67 *Bardi T.*: A „Respublica Christiana” diadala i. m. 14.

68 Uo. 11., 14. Vö. *Höfer, I.*: Österreichische Kunsttopographie i. m. 125.

69 *Rózsa Gy.*: Falikárpitok i. m. 220. „A két világháború között felbukkant Budapesten egy, az innsbrucki képeknél kisebb méretű olajfestmény, amely fordított beállításban a budai diadalmenet kompozícióját ismétli meg.” *Rózsa Gy.*: Falikárpitok i. m. 219. A Heinrich Faust által 1694-ben készített, 160 × 96 cm-es olajfestmény „1926-ban Beichel karlsruhei építési igazgató birtokából került a Fővárosi Múzeumba”. *Horváth H.*: H. Heinrich Faust i. m. 61. A Budapesti Történeti Múzeumban őrzött kép „kompozíciója mintaképpül szolgálhatott a bécsi Kunsthistorisches Museumban lévő Lotharingiai V. Károly diadalmenete Budavarába gobelinéhez, vagy ismeretlen közös forrás alapján készülhettek”. *Hámori K.*: Egykorú festmények i. m. 52., 56. (a korábbi irodalommal). „Az első gobelinsorozat azonos témájú kompozíciója Faust festményének elnagyolt tükörképe és a diadalkocsit allegorikus nőalakok kísérik.” *Hámori K.*: Egykorú festmények i. m. 53. A tíz innsbrucki festmény közül „öt darabnak megfelelő falikárpitot nem készítettek”. *Rózsa Gy.*: Falikárpitok i. m. 218. „Ezek a csataképfestészet 17. századi fejlődésének megfelelően madártávlati nézőpontból készültek, a tájképi környezet fontos szerepet kap rajtuk. A felhők között allegorikus alakok jelennek meg, amelyek a fejedelmet ékesítő erényeket

Ehhez a sorozathoz⁷⁰ kapcsolódik az az Albertinában őrzött 12 krétarajz, amelyeket korábban Frans van der Meulen műveiként tartottak nyilván, újabban Jean-Baptiste Martinnak, van der Meulen tanítványának tulajdonítanak.⁷¹ A körülbelül 30 × 45 cm nagyságú rajzok között szerepel Vác, Petronell, Eszék, Érd, Esztergom visszafoglalása, Erdély meghódolásának fiktív jelenete, Buda ostroma és kifosztása, Lotaringiai Károly fiktív budai bevonulása. A nagyharsányi csatát a 10066. leltári számú rajz ábrázolja (9. kép).

Mohács szimbolikus jelentőségét jelzi tehát, hogy a két kárpitsorozatban, illetve a hozzájuk készített, részben az innsbrucki Gardesaalban található képek között több, az 1687. évi nagyharsányi csatát ábrázolót is találunk. Közéjük tartozik Charles Herbelnek a Gardesaal falán, a felső sorban elhelyezett, 182 × 277 cm-es festményei egyike, amelyen lovaskatonák között a hadsereg vezérét, a háttérben pedig a topografikus-analitikus kompozícióban ábrázolt hadrendet látjuk. A dombos tájban feltűnő kisfigurás csatajelenet felső részén egy felhőkön ülő allegorikus női alak, a Perspicacia (éles ész, okosság, eszeség) megszemélyesítője szerepel (7. kép). Allegorikus nőalakkal Herbel két másik, szintén itt elhelyezett csataképen is találkozunk (váci csata, szentendrei csata).⁷²

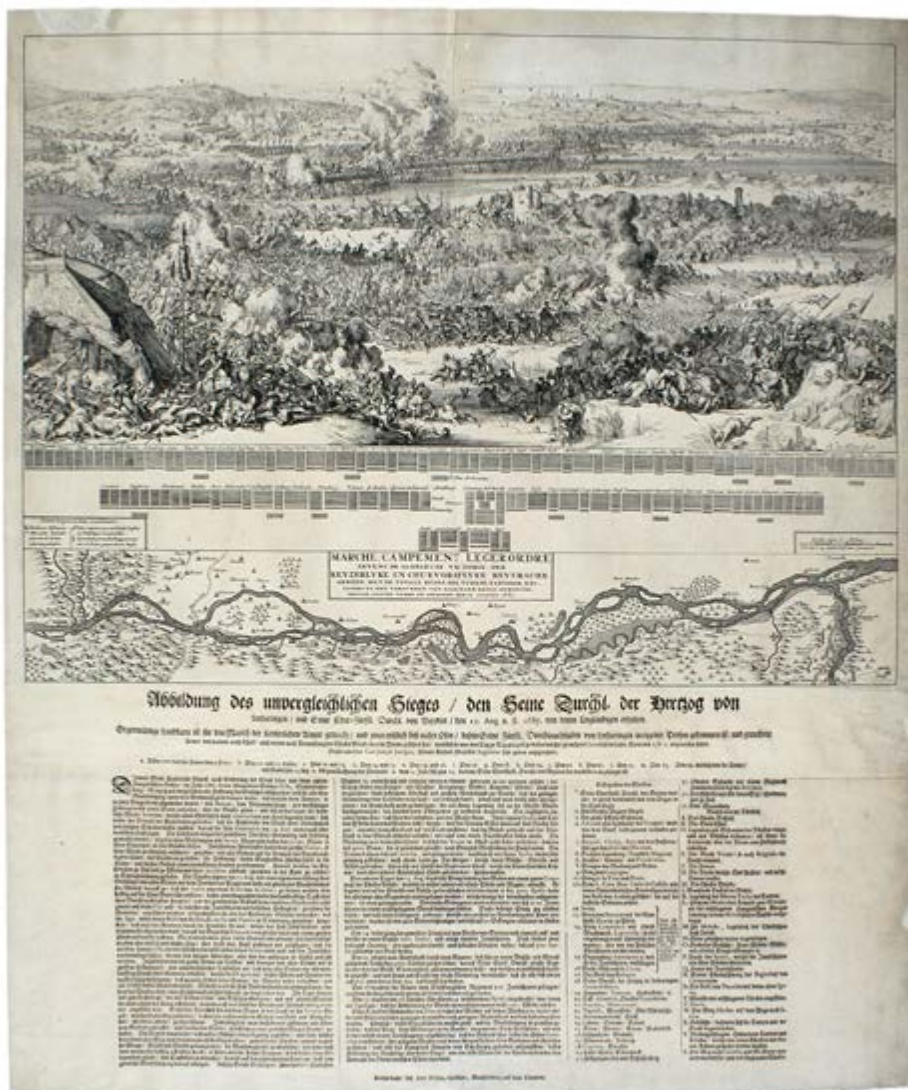
A festményekre festett, aranyozott magyarázó szövegek szerint a Gardesaal alsó zónájában elhelyezett, Martin és műhelye által készített mindhárom kép az 1687. évi mohácsi csatához kapcsolódik. A nyugati fa-

személyesítik meg... Az ünnepelt generális alakja vagy egyáltalán nem látható, vagy a kis méretek miatt alig ismerhető fel.” *Rózsa Gy.*: Falikárpitok i. m. 218–219.

70 „A krakkói Czartoryski Múzeumban őriznek egy festményt, mint Sobieski Jakab, a nagy törökverő János király fiának pozsonyi diadalmenetét. A kép azonban a valóságban a nagyobb győzelmi sorozat budai diadalmenetének kompozíciójához hasonló, azonos beállítású, de az innsbrucki festményeknél kisebb méretű. Ezt Martinék kartonjáról készült egykorú másolatnak kell tartanunk.” *Rózsa Gy.*: Falikárpitok i. m. 220–221. Vö. *Bardi T.*: A „Respublica Christiana” diadala i. m. 14. A krakkói múzeum által Jean-Baptiste Martin 1717 körül készült alkotásaként számontartott festmény leltári száma: MNK XII-359. A festmény egy kéziratos katalógus szerint 1878-ban már a Czartoryski-gyűjteményben volt. Vö. az Albertina 10070. leltári számú rajzát, <https://sammlungenonline.albertina.at/#/query/d9551726-50d2-4463-8fd1-fd1cb011eb34>.

71 Bécs, Albertina, ltsz.: 10061–10072. Nagy Lajos szerint a „Lotharingiai Károly győzelmeiről készített valamennyi gobelinnek az ősforrása... Meulen rajz-sorozata” volt. *Nagy L.*: A Buda visszafoglalását i. m. 124–126. (126.); *Rózsa Gy.*: Falikárpitok i. m. 221. Ld. még: *Uő.*: Schlachtenbilder aus der Zeit i. m. 45., 102., 193. jegyz., 98. kép; *Uő.*: Falikárpitok i. m. 216.; *Bauer, R.*: Lothringische Tapisserien i. m. 242.; *Rózsa Gy.*: A budai Várpalota i. m. 363.; *Bardi T.*: A „Respublica Christiana” diadala i. m. 14.

72 *Höfer, I.*: Österreichische Kunsttopographie i. m. 124–125.

1. kép. Romeyn de Hooghe: A nagyharsányi csata, 1687. Rézkarc.
Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára

2. kép. Jan Baptist van der Meiren Romeyn de Hooghe rézkarca után:
A nagyharsányi csata Eszék látképével, 1688. Olaj, vászon.
Betlér, kastélymúzeum

3. kép. Ismeretlen mester: A nagyharsányi csata, 1687. Rézkarca.
Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára

4. kóp. DEFAITES / De l'Armée des Turcs pres / de Mohats en Hongrie...
Rézmetszetű falinaptár az 1688. évre.
Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomatványok Tára

5. kóp. Lazar Gottlieb Lauffer:
Emlékérem Buda 1686. évi
felszabadítására,
1686. Reprodukció: G. Héri Vera:
A törökellenes háborúk emlékérméi.
Bp. 2009. 225. tétel, 112.

6. kép. Az 1687. évi nagyharsányi (mohácsi) csata. Falikárpit. Bécs, Kunsthistorisches Museum, Kunstammer © KHM-Museumsverband

7. kép. Charles Herbel: A mohácsi (nagyharsányi) csata 1687-ben.
Innsbruck, Hofburg

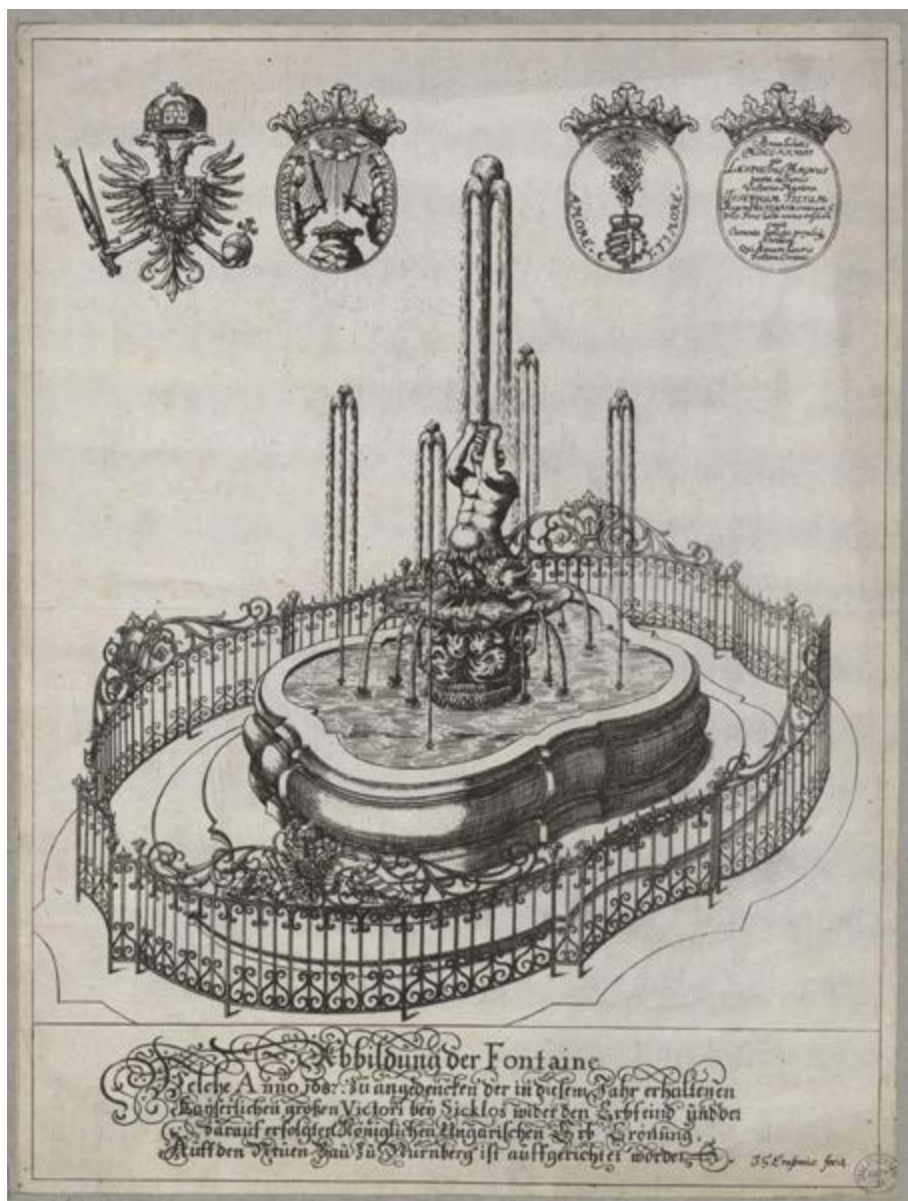
© Burghauptmannschaft Österreich. Fotó: Bunge (Firma Neubauer)

8. kép. Az 1687. évi nagyharsányi (mohácsi) csata. Falikárpit. Bécs,
Kunsthistorisches Museum, Kunstammer © KHM-Museumsverband

9. kép. Jean-Baptiste Martin: Az 1687. évi nagyharsányi esata. Krétarajz. Bécs, Albertina

10. kép. Johann Georg Erasmus: A nagyharsányi csata emlékére emelt szökőkút Nürnbergben. Rézkarc. 1689.
Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára

11. kép. Wilhelm Camphausen: Episode aus der Schlacht am Berge Harsany, den 12. August 1687. Litográfia

12. kép. Dorffmaister István: Az 1526. évi mohácsi csata.
Mohács, temetőkápolna. Fotó: Mánfai György

13. kép. Dorffmaister István: A második mohácsi (nagyharsányi) csata 1687-ben.
Mohács, temetőkápolna. Fotó: Mánfai György

14. kép. A Fogadalmi vagy Emléktemplom árkádsora. Mohács, 1937

15. kép. A mohácsi Fogadalmi templom makettje. Fénykép.
BTM Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjtemény

16. kép. Martinelli Jenő: Zászlótartók, szoborcsoport, 1937.
Mohács, főtér

17. kép. A nagyharsányi csata emlékműve, 2014. Nagyharsány.
Fotó: Uz Mária

lon található, 372×798 cm-es festményen (*Übergabe der Schlüssel der von den Türken zurückeroberten Schlösser in Ungarn an Herzog Carl v. Lothringen von Mohacz im Jahre 1687.*) a helyiek győztes hadvezérként üdvözlik Lotaringiai Károlyt és hódolattal nyújtják át neki Mohácsnál a törököktől visszafoglalt várak kulcsait. A főembereivel körülvett herceg a kép jobb oldalán, lován ül, mögötte zenés felvonulás és a hadsereg látható, balra pedig a magyarok, akik részben térdelve, egy tányéron nyújtják át a kulcsokat. A háttérben dombos tájat, erődített várost látunk.⁷³

Az északi fal festményén (372×435 cm) szintén Lotaringiai Károlyt látjuk (*Herzog Carl v. Lothringen in der Schlacht bei Mohacz 12. Aug. 1687.*) a mohácsi csatában: a lován ülő herceg kihúzott karddal ösztönzi támadásra seregét.⁷⁴ A kép középterében a törökök által épített sáncot, háttérben pedig folyót, szigetet, illetve egy várost – mögötte hegyekkel – látunk. A déli fal 372×435 cm nagyságú festményén (*Herzog Karl v. Lothringen in der Schlacht bei Mohacz 12. Aug. 1687.*) Lotaringiai Károly

⁷³ Uo. 124., 127.: 117. kép.

⁷⁴ Bauer, R.: *Historische Schlachten* i. m. 33.; Höfer, I.: *Österreichische Kunsttopographie* i. m. 125.

az előtérben áll, itt is főembereitől körülvéve, bal oldalon tájat látunk folyóval, jobbra két sereg találkozását.⁷⁵ Az újabb osztrák szakirodalom szerint, bár a festmény címe szerint Lotaringiai Károlyt ábrázolja a mohácsi csatában, valójában azt örökíti meg, hogy a herceg 1683 szeptemberében összegyűjti csapatait Bécs előtt.⁷⁶ Mindhárom festmény ahhoz a korban népszerű ikonográfiai típushoz tartozik, amelyek a kép előtérében vagy központi helyén ábrázolja a csatát irányító hadvezér lovasportréját (ritkábban gyalogos állóképét), míg mögötte a tájban a csatajelenet vagy a csatához kapcsolódó esemény (például a visszafoglalt várak kulcsainak átadása Mohácsnál) látható. Ez a kompozíció a hadvezér vezető szerepére irányítja a figyelmet, világossá téve a hatalmi viszonyokat: hangsúlyozza a történések hierarchikus középpontjában elhelyezett vezető megkérdőjelezhetetlen autoritását.⁷⁷

A nagyobb falikárpit-sorozat négy darabját a Budavár felszabadításának 200. évfordulójára 1886-ban rendezett budapesti Történelmi kiállításon is bemutatták.⁷⁸ A kiállított anyagról beszámoló *Vasárnapi Ujság* közléte két falikárpit fényképes illusztrációját és részletes leírását is.⁷⁹ A szerző elsőként a janicsárok lemészárlását és Buda kifosztását ábrázoló, 450 × 694 cm méretű gobelint mutatta be, melynek felirata: „»Budam expugnatam, Janissariorum Sangvine Exundantem Direptione Tradidit Victor Carolus V. 2. sept. 1686.« (A bevett és a janicsárok véréből áztatott Budát a győztes V. Károly zsákmányra engedi 1686. szept. 2-án.)» A másik gobelin „ezt a felírást viseli: »In Auxilium Budae Laborantis Advolentes Turcas Excipit Et Debellat 8 Augusti 1686.« (»Az ostromlott Buda segélyére siető törököket feltartja és leveri 1686. augusztus 8-án.«) E gobelin magassága 4 méter 50 centiméter, szélessége 7 méter 40 centiméter, tehát egyike a nagyobbaknak.⁸⁰ Szintén megragadó csatakép, balsarkában lotaringi Károlylyal, történelmi nevezetességű szürke lován, a mint kinyúj-

75 Höfer, I.: Österreichische Kunsttopographie i. m. 124., 127.: 116. kép.

76 Zedinger (Hrsg.): Innsbruck 1765. i. m. 367., 3. kép. A nagyobbik falikárpit-sorozat 1883-as leírásában is – mint láttuk – csak két, a mohácsi csatát ábrázoló darab szerepel, a csata, illetve a tábor kifosztásának ábrázolása. Birk, E.: Inventar der im Besitze i. m. IX/16. tétel, 223., IX/17. tétel, 223.

77 Vö. Godehard Janzing: Die Geburt des Partisanen aus dem Geist der Graphik. Krieg als Capricho bei Francesco de Goya. In: Schlachtfelder: Codierung von Gewalt im medialen Wandel. Hrsg. von Steffen Martus – Marina Münkler – Werner Röcke. Berlin 2003. 53., Abb. 2.

78 Majláth Béla: A történelmi kiállítás kalauza. Bp. 1886. 257–258.

79 Vasárnapi Ujság 33. (1886) 34. sz., augusztus 22., 545. Leírásuk: 551.

80 Birk, E.: Inventar der im Besitze i. m. IX/11. tétel, 223.

tott karral vezényel. Mindkettő az 1703-ban meghalt Charles Herbel vázlatai után készült a Nancy melletti La Malgrange-féle gyárban s mindenik darab felül középen a lotharingiai-orleansi egyesített czimert, mint az 1723-ban meghalt Lipót herczeg, és neje, az orleansi Erzsébet-Sarolta czimereit mutatja.”⁸¹ A másik két kiállított falikárpit a győztes párkányi, illetve mohácsi csatát ábrázolta, utóbbin Majláth Bélának a kiállítás katalógusában megjelent leírása szerint az elesett törökök holttesteit fosztogató katonákat, illetve a fehér lován ülő Lotaringiai Károlyt és tábornokait látni.⁸² A nagyméretű falikárpitok előképeit valójában nem Charles Herbel, hanem – mint láttuk – Jean-Baptist Martin és műhelye készítette. A kisebbik sorozat *Erdély meghódítása és a meghódított erdélyi városok kulcsainak átadása Lotharingiai Károlynak, 1688* című, a bécsi Kunsthistorisches Museumban őrzött darabja szerepelt az 1896. évi millenniumi kiállításon.⁸³

1902-ben, illetve 1903-ban a sorozatok két-két darabját kölcsönkérték a budai vár díszítésére. A palota átépítését vezető Hauszmann Alajos „feladata volt az épület belső kiképzésének kialakítása, s nagy valószínűséggel ő választotta ki a császári gyűjtemények [...] textíliái közül a várba kölcsönzendő darabokat is. A vár belső dekorációjának kiképzéséről beszámoló cikkében ezzel kapcsolatban Hauszmann a következőket írja: »Ő Felsége legkegyelmesebben engedélyezni méltóztatott, hogy a bécsi Burgban őrzött kiváló szépségű gobelin-gyűjteményből 8 darab a budapesti királyi várnak átengedtessek, amelyből 2 drb a főlépcsőházban, kettő az új Buffet-gallériában lesz elhelyezve«. Az idézetben szereplő nyolc közül négy darab nem tartozik a lotaringiai sorozatokhoz. A kölcsönkapott darabok elhelyezését a század elején készült fényképek szemléltetik. Az 1919-es Saint Germain-en-Laye-i osztrák békeszerződés értelmében a kölcsönzött darabok Budán maradhattak.”⁸⁴

A Monarchia felbomlása után a magyar állam tulajdonába került falikárpitok 1945-ben, Budapest ostromakor eltűntek. A kisebb sorozat kárpitjai közül a Buda kifosztását ábrázoló 1954-ben feltűnt a műkereskedelemben, ahonnan a nancyi Musée Lorrainbe került. Az 1980-as évek végén

81 Vasárnapi Ujság 33. (1886) 34. sz., augusztus 22., 551.

82 Majláth B.: A történelmi kiállítás i. m. 981., 984. tétel, 257–258.

83 Bardi T.: A „Respublica Christiana” diadala i. m. 24.

84 Rózsa Gy.: A budai Várpalota i. m. 362. Vö. Rotraud Bauer: Veränderungen im Inventarbestand der Tapisseriesammlungen des Kunsthistorischen Museums in Wien. Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen in Wien 76. (1980) 137.; Rózsa Gy.: Falikárpitok i. m. 206.

bukkant fel Svájcban a budai diadalmenetet ábrázoló másik, elveszett kárpit, amelyet 1991-ben a Magyar Nemzeti Bank megvásárolt, és letétként a Magyar Nemzeti Múzeumban helyezett el.⁸⁵ Ez a két darab díszítette egykor a budai vár lépcsőházát,⁸⁶ a nagyobb sorozathoz tartozó két kárpit pedig a büfében kapott helyet.⁸⁷ „Egyik a Buda felmentését megkísérlő törökök 1686. augusztus 14-i legyőzését, a másik a törökök ebben a formában valójában meg nem történt meghódolását ábrázolja (eredetileg EX/11, és EX/12. It. sz.).”⁸⁸ Serfőző Szabolcs újabb tanulmánya szerint a Buda átadását ábrázoló kárpitot a magyar állam 2022-ben németországi magántulajdonból megvásárolta, míg a török felmentő sereg budai legyőzését megörökítő kárpit a moszkvai Katonai Egyenruha Múzeumban található.⁸⁹

A nagyharsányi csatát ábrázolta az a nagyméretű, topografikus-analitikus jellegű festmény is, amelyet Franz Joachim Beich⁹⁰ készített

85 Rózsa György: Une tapisserie Lorraine au Musée National Hongrois. *Acta Historiae Artium* 35. (1990–1992) 219.; *Bauer, R.*: Lothringische Tapisserien i. m. 243.; *Rózsa Gy.*: A budai Várpalota i. m. 364.; *Bardi T.*: A „Respublica Christiana” diadala i. m. 11.

86 A lépcsőházban elhelyezett egyik falikárpitot (*A janicsárok lemészárlása és szabad rablás Buda bevétele után*) ábrázoló fénykép reprodukcióját ld. *Bardi T.*: A „Respublica Christiana” diadala i. m. 12.

87 A büfé-galériában elhelyezett egyik falikárpitot (*Lotaringiai V. Károly herceg legyőzi a Buda török védői megsegítésére érkező török sereget, 1686. augusztus 8.*) ábrázoló fénykép reprodukcióját ld. *Bardi T.*: A „Respublica Christiana” diadala i. m. 9. Vö. *Hámori K.*: Egykorú festmények i. m. 53.

88 *Rózsa Gy.*: A budai Várpalota i. m. 365. Vö. *Birk, E.*: Inventar der im Besitze i. m. 223. Az egyik kárpit színes fényképe egy 1994-ben megjelent, katonai témájú orosz könyv borítóján látható. *Rózsa Gy.*: A budai Várpalota i. m. 365. *Bardi Terézia* szerint a Bécsből a 20. század elején a budai várba került, majd a második világháború végén eltűnt két kárpit témája „Lotharingiai V. Károly herceg legyőzi a Buda török védőinek megsegítésére érkező török sereget, és a Lotharingiai Károly diadalmenete Buda várába 1686-ban” volt. *Bardi T.*: A „Respublica Christiana” diadala i. m. 14.

89 *Serfőző Szabolcs*: Habsburg-reprezentáció a budai királyi palotában (1749–1945). *Ars Hungarica* 49. (2023) 1. sz. 104., 102.: 92. kép, 102.: 91. kép. A Budapesten őrzött védett műtárgy azonosítószáma: 329743. A moszkvai múzeumban található kárpitról: <https://nawepodmoskovie.livejournal.com/42092.html>; https://www.comgun.ru/collection_museum/5480-muzey-voennoy-formy-61-foto.html.

90 *Andreas Andresen*: Der deutsche Peintre-Graveur oder die deutschen Maler als Kupferstecher nach ihrem Leben und ihren Werken, von dem letzten Drittel des 16. Jahrhunderts bis zum Schluss des 18. Jahrhunderts. 5. Band. Leipzig 1878. 294–307.; *Heidi Bürklin*: Franz Joachim Beich (1665–1745). Ein Landschafts- und Schlachtenmaler am Hofe Max Emanuels. München 1971.; *Barocke Weltenbilder – Franz Joachim Beich. Hofmaler der bayerischen Kurfürsten Max Emanuel*. Hrsg. von Wolfgang Meighörner. Friedrichshafen 1998.

II. Miksa Emánuel schleißheimi kastélya (Neues Schloß, Großer Saal – Weißer Saal) számára. A reprezentatív terem másik oldalán a Bécs 1683. szeptember 2-i felmentését ábrázoló képet helyezték el, míg a Victorien-saalban a visszafoglaló háború győzelmeit (például Bécs felmentését, Esztergom, Buda, Belgrád ostromát) bemutató, szintén Beich által festett képek találhatók.⁹¹ Franz Joachim Beich Ludwig Nikolaus Hallarttal együtt részt vett azoknak a rajzoknak az elkészítésében is, amelyek II. Miksa Emánuel 1687. évi hadjáratának táborhelyeit ábrázolták. A rajzokról Michael Wening által készített rézmetszetek 1688–1691 között Münchenben jelentek meg.⁹²

1687-ben készült el Nürnbergben az a Johann Leonard Bromig által homokkőből kifaragott díszkút, amelyet a városi tanács I. Lipót császár 1687-es siklósi győzelme (*Victori bey Sicklos*), azaz a nagyharsányi csata, illetve fia, I. József 1687. december 9-i magyar királlyá koronázása tiszteletére állíttatott. A Giovanni Lorenzo Bernini római Fontana del Tritonéjának hatását mutató szökőkút, amelynek ábrázolását császári jelvényekkel és emblémákkal együtt 1689-ben Johann Georg Erasmus rézmetszete is megörökítette (*10. kép*), a restaurálások miatt ugyan erősen átalakítva, de ma is megtalálható a Maxplatzon (1687-ben Neuer Bau).⁹³

91 Csataképein „Beich festőien adaptálta Michael Wening rézmetszeteit, amelyeket Wening, Louis Nicolas d’Hallart rajzairól másolt”. *Hámori K.*: Egykorú festmények i. m. 54.; *Vö. Andresen, A.*: Der deutsche Peintre-Graveur i. m. 294.; *Galavics G.*: Kössünk kardot i. m. 130. (99. kép); *Rózsa Gy.*: Schlachtenbilder aus der Zeit i. m. 53., 102., 213. jegyz., 108. kép; *Boros László*: Mohács építészeti és képzőművészeti emlékei. In: Tanulmányok Mohács történetéből. A település fennállásának 900. évfordulójára. Szerk. Ódor Imre. Mohács 1993. 243.; *Pfaffenbichler, M.*: Das barocke Schlachtenbild i. m. 71–72. Az együttesről: *Rózsa Gy.*: Schlachtenbilder aus der Zeit i. m. 48–56.

92 *Szalai B.*: Mindenhol beszél i. m. 66.

93 OSZK, RNYT App. M. 553. *Vö. Robin Halwas Ltd.*: Books, Drawings & Prints 1480–1836 (Stock Catalogues, Numbered Series: 6). London 2005. 22. tétel, 41.; *Gyulai Éva*: Gyermekkirály a Magyar Királyság trónján – I. József koronázásának (Pozsony, 1687. dec. 9.) ikonográfiai reprezentációja. *Történelem és Muzeológia – Internetes Folyóirat Miskolcon* 2. (2015) 2. sz. 40–41.; *Polgár B.*: Csatatérkutató a Harsány-hegynél i. m. 105.; *Szabó Róbert*: Mohács? Nagyharsány? Siklós? – A második mohácsi csata elnevezései. *Mediterrán és Balkán Fórum* 16. (2022) 2. sz. 24.; *Ugry Bálint*: 1664 – Metszetportré jelenik meg a költő és hadvezér Zrínyi Miklósról Párizsban – Az Oszmán Birodalom elleni háborúkról és szereplőiről készült ábrázolások megjelenése az európai nyilvánosságban. In: Magyarország globális története a kezdetektől 1868-ig. Szerk. Laczó Ferenc – Vadas András – Varga Bálint Bp., 2023. 306–307.; *G. Etényi Nóra*: Tűzijáték, hadi mustra és új szökőkút. Nürnbergi ünnepségek a visszafoglaló háború fordulópontjain. In: *Acta Musei Militaris in Hungaria. Különszám. Köszöntő írások Kreutzer Andrea 60. születésnapjára*. Bp., 2025. 79., 81–82.

Feltehetően Giovanni Canti mantovai festő készítette azt a nagyharsányi ütközetet ábrázoló csataképet, amely a mantovai Palazzo Sordi egyik termét díszítette.⁹⁴ Egykor Münchenben őrizték Joseph Vivien *Max Emanuel a nagyharsányi csatában* című festményét, amely a második világ-háborúban eltűnt.⁹⁵ A trakostyáni (Trakošćan, Horvátország) Draskovich-kastélyt a család tagjainak, uralkodóknak, illetve magas rangú egyházi személyeknek a portréi mellett az Oszmán Birodalommal vívott 17. század végi háborúk hadvezéreinek, Savoyai Eugénnek, illetve a Bécs 1683-as védelmében, Buda 1684-es ostromában és 1686-os visszafoglalásában egyaránt részt vett Guido von Starhembergnek a képmása díszítette. A kastély a 13. századi eredetű, a 16. századtól 1945-ig a horvát politikai és társadalmi életben fontos szerepet játszó, korábban számos bánt (a nádornál is szélesebb jogkörrel rendelkező alkirályt) és magas rangú katonatisztet adó, Habsburg-hű Draskovich (Drašković) család birtokában volt. A 19. század közepén Draskovich György és felesége, Sophie Baillet de Latour romantikus (neogótikus) stílusban építtette át a rezidenciát.

A visszafoglaló háborúk témája Németország 1871-ben bekövetkezett egyesítése után – az oszmánellenes harc részben bajor hadi sikerének, a németek keleti dominanciájának dicső emlékeként – ismét népszerű lett. Wilhelm Camphausen festményén a lovon érkező Commercy herceg (Charles de Lorraine, Prince de Commercy) megmutatja Lotaringiai Károlynak a nagyharsányi csatában a törököktől saját kezűleg zsákmányolt lófarkas hadijelvényt. A festmény sikerét jelzi, hogy széles körben terjesztett, ezért napjainkban is számos hazai és külföldi gyűjteményben megtalálható litográfia, illetve színezett fametszet készült róla⁹⁶ (11. kép). A helyiek és a turisták körében népszerű schleißheimi kastély, a II. Miksa Emánuelhez és a Türkenlouishoz, azaz Lajos Vilmos badeni örgrófhöz kapcsolódó németországi kiállítások⁹⁷ vagy Savoyai Eugén ausztriai nép-

94 Galavics G.: Kössünk kardot i. m. 130.; Rózsa Gy.: Schlachtenbilder aus der Zeit i. m. 60–61., 101.; Pfaffenbichler, M.: Das barocke Schlachtenbild i. m. 77., 85.

95 Galavics G.: Kössünk kardot i. m. 130.; Rózsa Gy.: Schlachtenbilder aus der Zeit i. m. 65., 102., 257. jegyz., 134. kép.

96 Wilhelm Camphausen: Episode aus der Schlacht am Berge Harsany, den 12. August 1687. Prinz Commercy präsentiert dem Herzoge Carl von Lothringen einen in der Schlacht eigenhändig eroberten türkischen Rossschweif. Litográfia. 1880 után. Vö. Szabó R.: A harsány-hegyi csata i. m. 22.; Szabó Róbert: Az 1687. évi második mohácsi csata egy lehetséges emlékezetpolitikai aspektusa Wilhelm Camphausen egy munkáján keresztül. Modern Geográfia 16. (2021) 2. sz. 43–65.

97 Ld. pl. az Osmanische Exotik vom Schlachtfeld. Die Türkenbeute című, Lajos Vilmos badeni örgróf tevékenységét is bemutató kiállítást a rastatti Residenzschlossban találha-

szerúsége – szinte kultusza – tehát Európában napjainkig megőrizték a győztes hadjárat emlékét.⁹⁸

A nagyharsányi csata magyarországi emlékezete

A felszabadító háború magyarországi csatáinak hazai képzőművészeti recepciójával ezzel szemben inkább csak a 18. század végén találkozunk, s ezek sem közösségi, hanem egyházi, főpapi kezdeményezésekre jöttek létre. A mohácsi helyi „emlékműállítási” törekvések korai példajaként említ-
hetjük Dorffmaister István mohácsi képpárját és II. Lajos-portróját. Es-
terházy László Pál pécsi püspök 1787 körül – a győztes második mohácsi
(nagyharsányi) csata centenáriuma alkalmából – elkészíttette az első (12.
kép) és a második mohácsi csata (13. kép) ábrázolását,⁹⁹ illetve a csatában

tó Wehrgeschichtliches Museumban (<https://www.schloss-rastatt.de/erlebnis-schloss-garten/ausstellungen/tuerkenbeute>) vagy a szintén hozzá kapcsolódó, Karlsruher Türkenbeute című kiállítást a karlsruhei Badisches Landesmuseumban (<https://www.landeshmuseum.de/museum-im-schloss/sammlungsausstellungen/karlsruher-tuerkenbeute>). A karlsruhei Orangerie-ben és a rastatti kastélyban az őrgróf születésének 300. évfordulóján, 1955-ben Der Türkenlouis. Ausstellung zum 300. Geburtstag des Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden címmel emlékkiállítást rendeztek.

98 Személyükre az utóbbi időben itthon is több figyelem irányult. Ld. pl. *Bagi Zoltán Péter*: Türkenlouis. Bádeni Lajos (1655–1707). (Sziluett. Korszerű Történelmi Életrajzok) Pécs–Bp. 2019.; *Oross András*: EUrópa GÉNiusza. Savoyai Eugén élete és kora (1663–1736). (Sziluett. Korszerű Történelmi Életrajzok) Pécs–Bp. 2019.; *Tóth Ferenc*: A hercegség nélküli herceg. Lotaringiai Károly (1643–1690). (Sziluett. Korszerű Történelmi Életrajzok) Pécs–Bp. 2021. Vö. <https://www.youtube.com/watch?v=Mz7mRlMe6Bk>.

99 *Dorffmaister István*: Az 1526. évi mohácsi csata. 1787. Mohács, temetőkápolna; *Dorffmaister István*: A második mohácsi (nagyharsányi) csata 1687-ben. 1787. Mohács, temetőkápolna. Vö. *Mihályi Ernő*: Dorfmeister és a barokk képírás Sopronban. Sopron 1916. 43. („Dorfmeisternek tulajdonítja a hagyomány a mohácsi temetőkápolna két nagy olajfestményét, az 1526-i és az 1687-i mohácsi csata ábrázolását...”); *Boros László*: Dorfmeister állítólagos mohácsi képei. Soproni Szemle 15. (1961) 3. sz. 257–258. (Dorfmaister szerzőségének elvetésével); *Galavics Géza*: Program és műalkotás a 18. század végén. Egy festmény születése és fogadtatása (Művészettörténeti Füzetek 2). Bp. 1971. 33.; *Boros László*: Dorffmaister Baranyában. Művészettörténeti Értesítő 21. (1974) 1. sz 279–280.; *Uő*: Dorffmaister István két mohácsi csataképeinek irodalmi és művészet-történeti értékelése. Baranyai művelődés. Mohács 1526–1976. A mohácsi csata áldozatainak emlékére. 1976/2., 103–104.; *Bauhoffer József*: A mohácsi csata helybeli művészeti emlékei. Baranyai művelődés. Mohács 1526–1976. A mohácsi csata áldozatainak emlékére. 1976/2., 96–97.; *Galavics Géza*: A történeti téma. In: Művészet Magyarországon 1780–

elhunyt II. Lajos háromnegyed alakos portréját. A rendkívül nagy méretű (öt és fél méter széles), félköríves záródású csataképeket a mohácsi püspöki nyaralónak¹⁰⁰ az 1787-ben kirobbant orosz–török háború török hadszínterének szemléléről hazatérő II. József látogatása emléket őrző „királyszo-bájában” helyezték el.¹⁰¹

Az 1526. évi mohácsi csatát ábrázoló festményen Dorffmaister ötvözte a madártávlatból felvett, a hadrendeket bemutató topografikus-analitikus csataképek hagyományát a közelharcot és a csata egyes fontos eseményeit – itt például a király halálát – ábrázoló narratív csataképekével. A festő a harc fontos, de nem egy helyen és egy időben bekövetkezett eseményeit egy jól átlátható térben, de ezen belül több idősíkból ábrázolta. A még

1830. Szerk. Szabolcsi Hedvig – Galavics Géza. Bp. 1980. 65., 63–64. tétel, 164–165.; *Boros L.*: Mohács építészeti i. m. 243.; *Galavics Géza*: Dorffmaister István történeti képei. In: „Stephan Dorffmaister pinxit”. Dorffmaister István emlékkiállítása. Szerk. Kostyál László – Zsámbéky Monika. Zalaegerszeg 1997. 84–86.; *Galavics Géza*: Ősök, hősök, szent királyok. Történelmünk és a barokk képzőművészet. In: Történelem – kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon. Kiállítási katalógus, Magyar Nemzeti Galéria. Szerk. Mikó Árpád – Sinkó Katalin. Bp. 2000. 71.; *Sinkó Katalin*: Kontinuitás vagy a hagyomány újrateremtése? Történeti képeink a XIX. században (Közgyűlési előadások, 2000. május: Millennium az Akadémián. Filozófiai és Történettudományok Osztálya). In: A történeti helyzettudat alakváltozásai: kényszerpályák és alternatívák a magyar történelemben. 1. kötet. Akadémiai Műhely. Közgyűlési előadások. Szerk. Glatz Ferenc. Bp. 2001. 321–322.; *Veszprémi Nóra*: A magyar történeti festészet kezdetei? (A mohácsi csata képi ábrázolásai a 18. század végén és a 19. század elején). In: A magyar emlékezhelyek kutatásának elméleti és módszertani alapjai. (Loci Memoriae Hungariae II). Szerk. S. Varga Pál – Száraz Orsolya – Takács Miklós. Debrecen, 2013. 265.; *Papp J. – Király E.*: A magyar művészet i. m. 110. (*Sinkó Katalin – Kerny Terézia*); *Hasanović-Kolutác Andrea*: 1526 helye és szerepe a mohácsi identitásban. In: Fodor–Varga–Szóts (szerk.): Több mint egy csata i. m. 592–593.; *Uő*: Az 1526. évi mohácsi csata a mohácsi emlékezetében. In: Eke mentén, csata nyomában. A mohácsi csata kutatásának legújabb eredményei / New Studies and Insights on the Battle of Mohács 1526. Tanulmánykötet Szűcs József tiszteletére. Szerk. Haramza Márk – Kovaliczky Gergely – Bertók Gábor – Simon Béla – Galambos István – Türk Attila. Bp. 2020. 240.; *Szabó R.*: A harsány-hegyi csata i. m. 23–24.

100 „Mohács már a középkorban püspöki birtokközpont volt. Az akkori város szélén állott a püspök háza, amelyben II. Lajos király is megszállt, hogy a felszerelését szállító hajók érkezését várja.” Feltehetően ennek az épületnek a romjain épült fel „1714-ben a mai barokk kastély első, földszintes változata”. *Boros L.*: Mohács építészeti i. m. 241.

101 Vö. *Sinkó Katalin*: Historizmus – Antihistorizmus. In: Mikó–Sinkó (szerk.): Történelem – kép i. m. 108., 114. Bauhoffer József szerint „1817-ben a csatakapornában helyeztette el Király József pécsi püspök a II. Lajos királyt páncélban ábrázoló képet. Ezt a képet az akkori palotában lévő képről másoltatta. Valószínű, hogy ez a másolat van jelenleg a mohácsi múzeumban. Borsos 1838-ban szintén készített ilyen témájú képet.” *Bauhoffer J.*: A mohácsi csata helybeli i. m. 98.

intakt hadseregek felállása a háttérben a csata kezdetét jelzi, a középrészen játszódó heves csatajelenet pedig talán azt a Brodarics leírása szerint a valóságban is bekövetkezett időszakaszt, amikor még a magyarok győzelmi esélye volt a nagyobb;¹⁰² a képen inkább a törököket legyőző magyarokat, jobbról pedig kivont karddal a csatába érkező, viszonylag rendezett keresztény nehézlovas egységet látunk. A király halálának ábrázolása jelzi a harmadik időszakaszt, a katasztrofális vereség órákkal későbbi bekövetkezését. A király halála természetesen semmiképpen nem történhetett olyan közel a csatához, ahogy azt Dorffmaister festményén látjuk.

A csatában elesett II. Lajosra a festményeken kívül a terem bejárata fölött elhelyezett, feltehetően Esterházy László Pál által költött, latin nyelvű verssorok is utaltak, amelyekben maga a mohácsi csatamező szólt meg:¹⁰³

Síkság voltam, ahol Lajosunk elhullt a csatában;
Most meg ház, főpap lakhelye, dísze vagyok.
József császárunk! Itt háltál egyszer, ezért már
Mindenkor te leszel az, ki segísz, ki megóvsz.

(Tóth Gergely fordítása)

A második mohácsi (nagyharsányi) csatát ábrázoló képen számos olyan részlettel találkozunk, amely már a festő korábbi munkáin – például a szentgotthárdi plébániatemplomnak a törökök felett aratott 1664. évi győztes csatát ábrázoló freskóján – is látható: „Alakjai közt sorra feltűn-

102 „Megadatván a csatajel, bátran az ellenségre rontottak azok, akik az első sorokban álltak, valamennyi ágyúnkat is kilőtték, ámde csekély kárára az ellenségnek. A csata sokkal hevesebben folyt, mint a mieink számából következett volna; többen estek el az ellenség, mint a mieink közül, míg végül ezek rettentő erővel küzdvén, az ellenség hátrálni kezdett, vagy a mieink rohamától elnyomtatva, vagy azért, hogy minket az ágyúk elé csaljon. És már röpi is a királyhoz Báthori András, hogy az ellenség hátát fordít, a győzelem a miénk, az előnyomuláson a sor, és hogy támogassuk a mieinket, akik a megfuttatott ellenséget üldözik.” Brodarics István: Igaz történet a magyarok és Szulejmán török császár mohácsi ütközetéről (Stephanus Brodericus: De conflictu hungarorum cum Solymano turcarum imperatore ad Mohach historia verissima). In: Örök Mohács: szövegek és értelmezések. Szerk. B. Szabó János – Farkas Gábor Farkas. Bp. 2020. 319.

103 OSZKK, Quart. Hung. 3695, fol. 6v; *Bárany Ágoston*: A vándor titkai. V. levél. Társalkodó 6. (1837) 91. sz., november 15., 363. Vö. kissé eltérő szöveggel: *J. C. v. Thiele*: Das Königreich Ungarn. Ein topographisch-historisch-statistisches Rundgemälde... Zweiter Band. Kaschau 1833. 330.; *Takáts Sándor*: Péteri Takáts József. Bp. 1890. 61.; *Fölker József*: Mohács története. Mohács 1900. 56.; *Boros L.*: Dorfmeister állítólagos i. m. 257.; *Uő*: Dorffmaister Baranyában i. m. 279.; *Uő*: Dorffmaister István két mohácsi i. m. 102. (az emléktábla fényképével); *Sinkó K.*: Historizmus – Antihistorizmus i. m. 108., 114.

nek a szentgotthárdi falképen szereplő csoportok és kompozíciós elemek, a török varkocsát megragadó katona s az ágaskodó és földre roskadó lovascsoport küzdelme, a felfordított lótetem, s más, kissé megváltoztatott motívumok is. Dorffmaister tehát járt úton haladt, amikor falképkompozíciója elemeit olajfestményén újra felhasználta.”¹⁰⁴ A festményeket, mint helyi nevezetességeket, szinte keletkezésük idejétől fogva sokan megtekintették a Mohácsra utazók közül. A két csata együttes ábrázolása azt hangsúlyozza, hogy a „magyarországi katolikus egyház a győzelmeket egy évszázad múltán is a kereszténység diadalaként értékelte s a csaták helyszínén képzőművészeti eszközökkel példaként kívánta felmutatni”.¹⁰⁵

A rend múltjához és jelenéhez közvetlenül kapcsolódó ábrázolások mellett az 1526. évi vesztes mohácsi és a török elleni háborúban európai jelentőségűvé vált 1664. évi győztes szentgotthárdi csatát örököltette meg Dorffmaister István az 1790-es évek közepén a szentgotthárdi ciszterci apátság fogadótermébe festett, hat képből álló sorozatában.¹⁰⁶ A két csata leírásakor az isteni igazságszolgáltatást hangsúlyozta Theophil Heimbs 1764-ben megjelent, Szentgotthárd történetét bemutató latin nyelvű könyvében is, amelyre Dorffmaister támaszkodott: „Felfogása szerint a mohácsi csatavesztés az ország török megszállásának és a szerzetesi élet meg-

104 *Galavics G.*: Dorffmaister István történeti képei i. m. 85. Vö. *Boros L.*: Dorffmaister Baranyában i. m. 280–281.; *Uő*: Mohács építészeti i. m. 243., 259.

105 *Galavics G.*: Dorffmaister István történeti képei i. m. 83.

106 *Dorffmaister István*: Az 1526. évi mohácsi csata. 1795–1796. Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Régi Magyar Gyűjtemény, ltsz.: 55.387. Ld. pl. Mohács emlékezete. A mohácsi csatára vonatkozó legfontosabb magyar, nyugati és török források. A csatahely régészeti feltárásának eredményei. Szerk. Katona Tamás. Bp. 1976. 56–57. oldal között; *Galavics G.*: A történeti téma i. m. 65., 66. tétel, 166–167.; *Zlinszkyé Sternegg Mária*: A Szentgotthárdi ciszterci apátság története és művészetének emlékei. In: Szentgotthárd. Helytörténeti, művelődéstörténeti, helyismereti tanulmányok. Szerk. Kuntár Lajos – Szabó László. Szombathely 1981. 507., 509–510.; *Klára Garas*: Geschichte und Historismus in der Malerei in Österreich und Ungarn um 1780. In: Österreich im Europa der Aufklärung. Kontinuität und Zäsur in Europa zur Zeit Maria Theresias und Josephs II. Internationales Symposium in Wien 20–23. Oktober 1980. Band 2. Wien 1985. 625. Mohács emlékezete. A mohácsi csatára vonatkozó legfontosabb magyar, nyugati és török források. A csatahely régészeti feltárásának eredményei. Szerk. Katona Tamás. 3., bővített kiadás. Bp. 1987. 64–65. oldal között; *Galavics G.*: Dorffmaister István történeti képei i. m. 85., 91.; *Uő*: Ősök, hősök i. m. 71.; Történelem – kép i. m. VI–30. tétel, 396–397. (*Galavics Géza*); *Krzysztof Czyżewski – Rafał Ochędusko*: Armour for the Young King Sigismund Augustus in the Wawel Royal Castle Collection. Kraków 2022. 37–38.; *Dorffmaister István*: Az 1664. évi szentgotthárdi csata. 1795–1796. Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Régi Magyar Gyűjtemény, ltsz.: 55.385. Vö. *Galavics G.*: Dorffmaister István történeti képei i. m. 91., 226.

szűnésének kezdetét jelentette, míg az 1664-es szentgotthárdi győzelem a megújulásnak nyitott utat.”¹⁰⁷ Az angol történétíró, Paul Rycaut 1700-ban Londonban megjelent, *The History of the Turks Beginning with the Year 1679* című, a felszabadító háborúk történetével foglalkozó könyvében a keresztény seregek Magyarországon és a Peloponnészoszi-félszigeten kivívott fényes győzelmei kapcsán így írt a törökökről: „*Azt hihetjük, hogy Is-ten keze felemelkedett ezzel a néppel szemben, hogy az a pusztulás és a nyomor szélére kerüljön, és előidézze megszűnésüket, hogy népként többé ne létezhesse.*”¹⁰⁸

Nem hiányzott természetesen ebből az üdvtörténeti gondolatmenetből a korábban említett birodalmi szemlélet sem. Ennek jegyében ábrázolta Dorffmaister István a törököket legyőző szövetséges haderők vezéreit, Gabriele di Vecchi ezredest a szigetvári plébániatemplomba készített kupolafestményén (1788), illetve Raimondo Montecuccolit szentgotthárdi pannóján.¹⁰⁹ Dorffmaister 1787-ben festett képpárján is az első mohácsi csata a hazai történelem egy nagyon tragikus, sötét epizódját jelenthette, amelynek jóvátevője, kiegyenlítője volt a törökök felett aratott győzelemmel végződő második mohácsi csata, illetve tágabb értelemben Magyarország 17. század végi felszabadítása a másfél évszázados török uralom alól (12–13. kép). Ezt erősíti az is, hogy a két festmény Mohács török alóli felszabadulása centenáriumi ünnepsége alkalmából készült, a vesztes csata ábrázolásának apropóját tehát a győztes csata jelentette. Ahogy a szigetvári plébániatemplom kupolájának kifestésén is Szigetvár 1566. évi elfoglalása és 1689. évi visszafoglalása egyaránt megjelent.¹¹⁰

107 Galavics G.: Dorffmaister István történeti képei i. m. 91. Vö. *Theophil Heim*: Notitia historica de ortu et progressu Abbatiae sacri ordinis Cisterciensis B. M. V. ad St. Gotthardum dicta et in inclito Hungariae regno sitae e variis... Viennae 1764. A mohácsi csata és II. Lajos halálának leírása: *Heimb, Th.*: Notitia i. m. 80–82., a visszafoglaló csatáké: *Heimb, Th.*: Notitia i. m. 96–100.

108 Polgár Balázs: A „második mohácsi csata” (1687) ábrázolása a Bibliothèque Nationale de France gyűjteményéből. In: Mohács szimfónia. Tanulmányok a mohácsi csatával kapcsolatos kutatások eredményeiből. Szerk. Varga Szabolcs – Türk Attila. Bp. 2022. 149.

109 Vö. *Zlinszky*: A Szentgotthárdi ciszterci i. m. 508–510.; *Galavics G.*: Dorffmaister István történeti képei i. m. 86.; *Sinkó K.*: Kontinuitás i. m. 323. Újabbán ld. *Papp J. – Király E.*: A magyar művészet i. m. 110. (*Sinkó Katalin – Kerny Terézia*).

110 *Galavics G.*: Dorffmaister István történeti képei i. m. 83–84.; *Papp Júlia*: Szulejmán szultán halálának emlékezete a hazai képzőművészetben. In: Szulejmán szultán Szigetváron. A szigetvári kutatások 2013–2016 között. Szerk. Pap Norbert – Fodor Pál. Pécs 2017. 281–296.; *Jernyei Kiss János*: Az erények nemessége. Toposzok, exemplumok, teleologikus történelemolvasat Dorffmaister szigetvári mennyezetképén. *Ars Hungarica* 44. (2018) 1. sz. 17–28. Vö. *Veszprémi N.*: A magyar történeti festészet i. m. 262.

A birodalmi gondolatmenet szélsőségesseé tágításával találkozunk Fessler Ignác Aurél 1823-ban megjelent történeti munkájában:¹¹¹ bár a mohácsi csata következményei rövid távon szörnyűek voltak, hosszabb távon dicsőséget és szerencsét hoztak, hiszen lehetővé tették, hogy az ország a Habsburg Monarchia vezetésével fejlődjön tovább, ezért „mint egy célelvű történelmi folyamat része jelenik meg”.¹¹² A Jagellók uralma alatti mélypontot új korszak követte: a Mohács után megüresedett trónra a Habsburgok kerültek, a dinasztia az isteni Gondviselés segítségével „előbb menti az országot a végső pusztulástól, majd a 18. századra újra erőssé és virágzóvá teszi azt”.¹¹³ Ennek az üdvtörténeti értelmezésnek a képviselői a Habsburg-uralomnak tulajdonítják az ország kulturális fejlődését is: Mohács Isten büntetése volt, de később megkegyelmezett a nemzetnek a Habsburgok trónra emelése miatt, és elhozta az országba a kultúra és a nyelv új virágzását – érvel például Pázmándi Horvát Endre *Magyar Parthenon. 1828* című, 1829-ben az Aurorában megjelent költeményében.¹¹⁴

A 19. század irodalmában és képzőművészetében ezzel szemben – részben azért, mert a korábbi Mohács-értelmezések vallási (ezen belül gyakran eltérő felekezeti)¹¹⁵ és birodalmi kereteit is egyre inkább nemzeti keret váltotta fel – a visszafoglaló háborúk emléke elhalványult, kivéve az 1880-as évek bicentenáriumi ünnepségeire készült, állami megrendelésű műalkotásokat, amelyek legszemléletesebb példája Benczúr Gyula Buda visszafoglalását ábrázoló, saját korában is sok vitát kiváltó monumentális festménye volt. Helyettük a művészek inkább a nemzeti történelem dicsőséges, illetve tragikus eseményeit (köztük az első mohácsi csatát és Szigetvár elestét) mutatták be.

Kivételekként elsősorban magyar művészek által készített, de osztrák megrendelésű műalkotásokat említhetünk. Alexy Károly szobrászművész például 1844-ben a Habsburg Monarchia szolgálatában álló nevezetes

111 I. A. Fessler: Die Geschichte der Ungern und ihrer Landsassen. Ungarn's Fall. Leipzig 1823. 326. Vö. S. Laczkó András: Tér és történelem. Eötvös József: Búcsú. Verso. Irodalomtörténeti folyóirat 1. (2018) 1. sz. 56.; S. Laczkó András: Az állandóság változatai. A Mohács-toposz használata a 18–19. századi költészetben. In: Varga (szerk.): Elsüllyedt Mohács i. m. 264.

112 S. Laczkó A.: Az állandóság változatai i. m. 264.

113 Uo. Ebben a történelemszemléletben Mohács „megszűnt a magyar történelem válságos fordulópontja lenni, legföljebb a vesztett csatát látták benne, mely után a Habsburgok áldásos uralma következett”. Thienemann Tivadar: Mohács és Erasmus. Pécs 1925. 11.

114 S. Laczkó A.: Az állandóság változatai i. m. 265.

115 Kovács Gábor – Mester Béla: Mohács szerepe a modern magyar politikai esztétikában. In: Fodor–Varga–Szóts (szerk.): Több mint egy csata i. m. 292.

hadvezéreket ábrázoló, 16 kis méretű bronzszoborból álló sorozatot készített, amelynek ábrázoltjai közül öt (Savoyai Eugén, Lotaringiai Károly, Ernst Gideon von Laudon, Raimondo Montecuccoli, Ernst Rüdiger von Starhemberg) a 17. század végi törökellenes háború magyarországi hadjárataiban tevékenykedett. A sorozat megrendelőjeként a korábbi magyar forrásokban Hügel báró,¹¹⁶ míg a 2000-ben rendezett, *Történelem – kép* című kiállítás katalógusában a művészetpártoló Clemens Wenzel Freiherr von Hügel diplomata és író szerepel.¹¹⁷ Werner Telesko 2006-ban megjelent munkájában ezzel szemben – korábbi osztrák kiadványokra hivatkozva – Clemens testvére, Karl Freiherr von Hügel diplomata, katonatiszt neve olvasható.¹¹⁸ Életútjukból arra következtethetünk, hogy a megrendelő Clemens Wenzel Freiherr von Hügel volt.

Molnár József *Budavár bevétele* című festménye (1858) öt másik képpel együtt – ahogy a *Vasárnapi Ujság* tudósításában olvashatjuk – „a bécsi cs. udvar számára készült...”.¹¹⁹ Molnár egy olyan történeti téma ábrázolására vállalkozott, amely alkalmas volt a Habsburg-ház dicsőítésére, s ezt a szemléletet tükrözi a kompozíció is: a bécsi Belvederében őrzött kép középpontjában a jobbjaiban marsallbotot tartó osztrák hadvezér áll.¹²⁰ A témaválasztás kényes voltára – tíz évvel az 1848–1849-es szabadságharc kíméletlen leverése után vagyunk – jól rávilágít, hogy a többi művész – Barabás Miklós, Brodszky Sándor, Canzi Ágost, Lotz Károly, Markó Ferenc – „semleges” témájú látképet vagy népi életképet festett. Mivel

116 N. N.: Alexy Károly. *Vasárnapi Ujság* 11. (1864). 28. sz., július 10., 273. („Hügel báró, a művészet egyik buzgó pártolója”); *Szegedy-Maszácz Hugó*: Alexy Károly szobrász. *Művészet* 9. (1910) 2. sz. 55–59.; *Soós Gyula*: Alexy Károly élete és művészete. *Művészettörténeti Értesítő* 10. (1961) 1. sz. 45.

117 *Történelem – kép* i. m. IX–13. tétel, 543–544. (*Szatmári Gizella*) (a korábbi irodalommal).

118 *Werner Telesko*: *Geschichtsraum Österreich. Die Habsburger und ihre Geschichte in der bildenden Kunst des 19. Jahrhunderts*. Vienna 2006. 307. Vö. Wien 1815–1848. Bürgersinn und Aufbegehren. Die Zeit des Biedermeier und Vormärz. Hrsg. von Robert Waissenberger. Wien 1986. 210–211. A sorozategypéldányát a bécsi Heeresgeschichtliches Museum őrzi. *Telesko, W.*: *Geschichtsraum Österreich* i. m. 487. (281–295. jegyz.). A múzeum katalógusában nem szerepel Hügel neve: *Ilse Krumpöck* unter Mitarb. von *Andreas Zajic* und *Bernhard Frodl*: *Die Bildwerke im Heeresgeschichtlichen Museum*. Wien 2004. 15–20.

119 *Vasárnapi Ujság* 5. (1858) 35. sz., augusztus 29., 419.

120 Bécs, Österreichische Galerie (Belvedere), ltsz.: 7860. Vö. *Szana Tamás*: *Száz év a magyar művészet történetéből 1800–1900*. Bp. 1901. 88.; Buda visszafoglalásának emlékezete 1686. Szerk. Szakály Ferenc. Bp. 1986. 12–13.; *Geschichtsbilder aus dem alten Österreich. Unbekannte Historienmalerei des 19. Jahrhunderts*. (Mai–Oktober 1989, Österreichische Galerie Wien, Schloß Halbturn.) Red. Gerbert Frodl. Wien 1989. 26. tétel.

Molnár József festményének mérete szinte megegyezik legismertebb, *Dezső vitéz önfeláldozása Károly Róbertért* című, 1855-ös történeti festményével,¹²¹ s a két kép kompozíciója is hasonló, elképzelhető, hogy a visszafoglalást ábrázoló festmény három évvel később ennek párdarabjaként készült.¹²²

Az 1926-os emlékmű terve

Az első mohácsi csata 400. évfordulójára (1926) – az erőteljes kormányzati támogatással megrendezett emlékév¹²³ programjának részeként – Mohács központi részére tervezett, s csak részben kivitelezett építkezések fontos eleme lett volna az Árkay Bertalan tervei szerint, de 1932-ig Árkay Aladár vezetésével épülő, 1940-ben felszentelt neobizánci stílusú Fogadalmi vagy Emléktemplom (Magyarok Nagyasszonya Plébániatemplom)¹²⁴ mellett elhelyezkedő emlékmű. „Ez tulajdonképpen egy, a templomhoz csatlakozó hatalmas árkádsor, amelynek baloldalán az 1529-iki (sic!) csata, jobboldalán az 1687-iki, u.n. II. mohácsi csata emlékét örökíti meg. A bal oldali árkádsor 25 oszlopon nyugszik, vagyis annyin, ahány vármegyéje van Csonka Magyarországnak. [...] Az árkádsor közepére, a hadvezérek elé ke-

121 Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, 19–20. századi Festészeti Gyűjtemény, lt.sz.: 2721.

122 Köszönöm a festménnyel kapcsolatos adatokat Prágai Adrienn-nek.

123 *Hóvári János*: A mohácsi csata két emlékéve: 1926 versus 1976. In: Fodor–Varga–Szóts (szerk.): *Több mint egy csata* i. m. 539–562.

124 *Tihanyi János*: A mohácsi Csatatéri emlékkápolna és a Fogadalmi- vagy Emléktemplom története. Mohács 1950.; *Boros L.*: Mohács építészeti i. m. 255–256.; *Rózsás József*: A mohácsi Fogadalmi emléktplom. Mohács 1995.; [*Ferkov Jakab*.] Mohács. In: Európai örökségünk: a pécsi és a djakovói egyházmegye bemutatkozik. Szerk. Duczon Árpád. Pécs 2008. 100–104.; *Hajós-Baku Eszter Judit*: Hagyomány és újítás: A centralizált történeti hagyománya és korszerűsége a két világháború közötti magyar templomépítészetben. PhD-értekezés. Bp. 2018. 59–61.; *Benárd Aurél*: Árkay Aladár sokszínű építésze. In: Árkay. Egy magyar építész- és művészdinasztia. Szerk. Csáki Tamás. Bp. 2020. 136–140.; *Csáki Tamás*: Árkay Bertalan építésze 1925–1945. In: Árkay i. m. 192–194.; *Négyesi Lajos*: A mohácsi csata emlékhelyei. In: Varga–Türk (szerk.): Mohács szimfónia i. m. 178–180. Az 1926. augusztus 29-i alapkötletelen Horthy Miklós és Klebelsberg Kunó is részt vett.

rülne II. Lajos király lovasszobra...”¹²⁵ – olvashatjuk Horváth Kázmérnak, a Fogadalmi templom építőbizottsága titkáranak a beszámolójában. Az árkádsorral a tervező a magyar hazafiságnak akart emléket állítani: bal oldalára a mohácsi csatában „hősi halált halt hét püspök és kilenc főúr dombormúve, illetve egész alakos szobra került volna, [...] a másik árkádsor szoboralakjai pedig a törökellenes harcok, de főleg az 1687-es győztes nagyharsányi csata vezéreit kívánták megjeleníteni”.¹²⁶ Az árkádsor városháza felőli homlokzatán 13 főúr, 12 birtokos nemes és 50 „közvitéz” nevét is megörökítették volna. A Paksy Balázs győri püspököt és Tomori Pál kalocsai érseket ábrázoló domborműveket már meg is rendelték, kivitelezésük azonban elmaradt.

A visszafoglaló háború emlékét megörökítő jobb oldali árkádsorba Lotaringiai Károly, Savoyai Eugén, II. Miksa Emánuel, Lajos Vilmos badeni örgróf, Pálffy János, Zrínyi Ádám, Batthyány (II.) Ádám és mások kőből faragott reliefjei kerültek volna, az árkádsor homlokzatára pedig márványba vésve még öt főúr, 10 köznemes, 20 „közvitéz” neve.¹²⁷ Mindkét árkádsorhoz csontkamrát terveztek, amelyek közül a bal oldali szolgált volna II. Lajos lovas szobrának talapzataként.¹²⁸ Az árkádsor 1937-ben megépült, de a tervezett „címerek, reliefek és a lovasszobor nélkül”¹²⁹ (14. kép).

Fennmaradt ugyanakkor két rajzvázlat, amelyek II. Lajosnak a bal oldali árkádsor előterébe tervezett, magas oszlop tetején álló lovas szobrát ábrázolják.¹³⁰ Bár a rajzok nagyon vázlatosak, úgy tűnik, hogy II. Lajos itt még kivont karddal ül az ágaskodó ló nyergében, a kompozíció tehát nem

125 Horváth Kázmér: A mohácsi csata emlékműve. *Városkultúra* 9. (1936) 9–10. sz. 107–108. Vö. Tihanyi János: Tájékoztató a mohácsi csatateri emléktemplomról. Bp. 1956., <http://aszokfa.lapunk.hu/?modul=oldal&tartalom=1123573>, 11.; Nyárs Annamária: A mohácsi csata emlékművei a városban. *Belvedere Meridionale* 18. (2006) 7–8. sz. 74.; Hasanović-Kolutác A.: 1526 helye és szerepe i. m. 605.; Hóvári J.: A mohácsi csata i. m.

126 Hasanović-Kolutác A.: 1526 helye és szerepe i. m. 605.; Uő: Az 1526. évi mohácsi i. m. 242.

127 Tihanyi J.: Tájékoztató i. m. 10–13.; Zsuzsa Barbarics-Hermanik: Türkengedächtnis in Ungarn. Die Rolle der Gedächtnisort Mohács und Szigetvár im Prozess der nationalen Identitätsbildung. In: Ein Raum im Wandel. Die osmanisch-habsburgische Grenzregion vom 16. bis zum 18. Jahrhundert. Hrsg. von Norbert Spannenberger – Szabolcs Varga. Stuttgart 2014. 291–292.; Hóvári J.: A mohácsi csata i. m. 542–543.

128 A bal oldali árkádsor „előterébe kerül majd II. Lajos király lovasszobra és a mohácsi csatából eredő csontok megőrzésére csontkamara művészi kivitelben”. Tihanyi J.: Tájékoztató i. m. 11.

129 Nyárs A.: A mohácsi csata i. m. 74.; Csáki T.: Árkay i. m. 193.

130 BTM Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjtemény, ltsz.: 68.138.46.7, 68.120.3. Vö. Rózsás J.: A mohácsi Fogadalmi i. m. 38.; Nyárs A.: A mohácsi csata i. m. 74., 6. kép; Hasanović-

a király bukását ábrázolta.¹³¹ A Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeumának Építészeti Gyűjteménye őrzi azt a fényképet is, amelyiken a Fogadalmi templom elpusztult vagy lappangó makettje látható¹³² (15. kép). Az évfordulós megemlékezések „egyik fontos pontja volt II. Lajos király és serege tragikus útjának emlékművekkel való megjelölése”, amelynek során 1926 és 1928 között a következő helyeken avattak emléktáblát: „1926. augusztus 22. Dunapentele (1 magyar, 1 latin), szeptember 8. Ercsi, október 24. Szekszárd, november 7. Tolna, december 19. Érd¹³³ (1 magyar, 1 lengyel).

1927. október 31. Bába.

1928. április 29. Dunaszekcső. június 15. Dunaföldvár. augusztus 29. Budapest.”

Emlékművet terveztek még Paksra, Bátaszékre és Mohácsra, „valamint néhány, a hadjáratral más kapcsolatban (a székesfehérvári királytemetés, az elesett főpapok stb. és a török sereg alföldi hazavonulása) levő emlékmű felállítása. Ezekkel a nagy katasztrófa összefüggő, helyszíni megörökítése oly nagyszabású és tanulságos emlékműsorozattá egészül ki, amelyhez hasonlót sehol a világon nem találunk”¹³⁴ – írja tudósításában Thurner (Turányi) Géza, a Hadimúzeum titkára.¹³⁵ Az emlékműsorozat néhány évvel később előképül szolgált az 1848–1849. évi szabadságharc eseményeiről való hasonló megemlékezésnek is: „Az emléktáblák el-

Kolutác A.: 1526 helye és szerepe i. m. 603., 15. kép; *Négyesi L.*: A mohácsi csata emlékhelyei i. m. 178–180., 2. kép.

131 Egy 1924-ben keletkezett színezett vázlaton a lovas szobor még nem szerepel (*Benárd A.*: Árkay Aladár i. m. 137.), egy gyurmavázlatról készült, a Kiscelli Múzeum Újkori Várostörténeti Főosztályán őrzött fényképen pedig talán egy Szűz Mária-szobor makettje látható (uo. 140.).

132 BTM Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjtemény, ltsz. nélkül.

133 II. Lajos „1525-ben Sárkány Ambrus országbírónak birtokrészt adományozott nemesi kúriával. 1526-ban II. Lajos a Mohács felé vezető útján ákosi Sárkány Ambrus kastélyában szállt meg. Erre az esetre emlékezve 1926-ban a mohácsi csata 400. évfordulóján Baranyai Nándor főjegyző és a jezsuita rend érdi házfőnöksége emlékművet állított a kastélyhoz vezető út elején. Az emlékmű falába építették be az ákosházi Sárkány család címerét, amelyet az 1840-es évek elején találtak meg a kastély átépítése közben.” *Virág Zsolt*: Magyar kastélylexikon. Pest megye kastélyai és kúriái. I. kötet. Bp. 2000. 249.

134 *Th. G. (Thurner [Turányi] Géza)*: II. Szemle. Az 1526. évi mohácsi hadjárat emlékművei. *Historia* (Hadimúzeumi Lapok) 1. (1928) 6. sz., október hó, 8–9.

135 Vö. *Szoleczky Emese*: „Utolsó ... állomásteste a M. Kir. Hadimúzeum”. Thurner (Turányi) Géza emlékére. *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője* (Acta Musei Militaris in Hungaria) 10. (2008) 158.; *Varga Szabolcs*: Emlékpark és kulthely között. Mohács a 21. századi magyar emlékezetkultúrában. *Századok* 151. (2017) 5. sz. 1163–1164.

helyezésénél a helytörténeti és helykegyeleti szempontok mellett arra törekszünk, hogy a magyar seregnek útvonalait lehetőleg teljesen összefüggésben örökítsük meg. A példát ehhez a mohácsi évfordulón emelt és II. Lajos király és seregének emlékét őrző Budapest–Mohács útvonali emléktábla-sorozat adja¹³⁶ – számol be erről az eseményről is Thurner (Turányi) Géza.

A vesztes első és a győztes második mohácsi csatának, illetve Szigetvár elestének és 1689. évi visszafoglalásának együttes ábrázolása – mint láttuk – a 17. század végén és a 18. században népszerű volt, részben az isteni igazságszolgáltatás példajaként, részben – egyfajta birodalmi szemlélettel – annak hangsúlyozásaként, hogy amit a Magyar Királyság elvesztett, azt a Habsburgok által vezetett egyesült európai seregek visszaszerelték. A 19. században azonban ez a gondolatkör visszaszorult, a második mohácsi csata, s általában a visszafoglaló háborúk eseményeinek képzőművészeti és irodalmi ábrázolásával alig találkozunk.

A történeti kutatásban felmerült az a kérdés is, hogy „a Habsburg Birodalom, illetve később az Osztrák–Magyar Monarchia keretei közt miért nem sikerült a harsány-hegyi csatának közös, birodalmi eszmeiséget közvetítő emlékművet állítani? Valószínűleg a 48-as szabadságharc leverése, a magyar nemzettudattal átítatott közhangulat és a hazai politikai körök ellenállása eleve elvetéltté tett egy ilyen irányú osztrák tervet, ha egyáltalán volt ilyen.”¹³⁷ Érdeemes lenne tehát megvizsgálni, hogy vajon miért kapott ilyen kiemelt hangsúlyt az 1926 körüli évek kultúrpolitikájában – az Osztrák–Magyar Monarchia széthullása után kevesebb mint egy évtizeddel – ismét az 1687. évi nagyharsányi csata és a felszabadító háborúk emlékezte. A megemlékezés nemzeti jellegét az mindenestre erősítette, hogy a visszafoglaló háború hősei között több magyar főtiszt szobrát is elkészítették volna. Talán a nagyharsányi csata iránti érdeklődést jelzi az is, hogy az 1900-as évek elején képes postai levelezőlap készült Wilhelm Camphausen említett 19. századi festményéről¹³⁸ (11. kép).

Azt, hogy az 1926-os emlékmű koncepciójának kialakításában szerepet játszott a trianoni sokk, jelzi a bal oldali árkádsor 25 oszlopa, amelyek száma a korabeli értelmezés szerint – mint láttuk – megegyezett „Csonka

136 *Historia. Hadimúzeumi Lapok* 2. (1929) 3. sz., március hó, 11–12. Vö. *Szoleczky E.*: Utolsó ... állomásteste i. m. 159.

137 *Szabó R.*: A harsány-hegyi csata i. m. 32.

138 Szerencs, Zempléni Múzeum, ltsz.: 0029423.

Magyarország” vármegyéinek a számával.¹³⁹ Mohács és Trianon összevetésével találkozunk Lamperth Géza 1926-os emlékkötetében,¹⁴⁰ illetve Klebelsberg Kunónak az 1926-os Mohács emlékkönyvben megjelent előszavában is. „Trianon után a mai magyar nemzedék hasonló helyzetben van, mint a XVI. század első felének nemzedéke volt Mohács után. De a mai helyzet mégis vigasztalóbb, mert míg ekkor hazánknak éppen a magyarságlakta részei, a Dunántúl és a Nagyalföld kerültek török uralom alá, addig Trianon után ez az áldott magyar föld megmaradt nekünk, amelyből erőt szívunk a regeneráció és a rekonstrukció nagy művéhez. De a nemzet hangulata komor és a Trianont átélt generáció, éppen a tragikus helyzet párhuzamos voltánál fogva, sokkal inkább meg tudja becsülni a mohácsi hősök áldozatkészségét, mint azok a korábbi nemzedékek, amelyek Nagy-Magyarországon jó módban és megelégedettségben élhettek. A világháború sokat szenvedett nemzedéke kegyeletos tisztelettel emlékszik meg a mohácsi harctér hősi halottairól.”¹⁴¹ „A páncélzat a magyar történelemnek legszomorúbb fejezetét, Mohácsot, az első magyar Trianont juttatja eszünkbe, és némán beszél a súlyos csapásról” – olvashatjuk egy ekkor még II. Lajos egykori tulajdonaként számontartott páncél 1926-os leírásában is.¹⁴² Bár Trianon nevét nem említi, egyértelmű utalásokat találunk rá Lázár Bélának az Ernst Múzeum 1926-os mohácsi emlékkiállítása katalógusának bevezetőjében: „Mint egykor a költő, mi is sóhajtva köszöntjük Mohács gyászos emlékét, most, az évforduló napjaiban, a mai gyászos idők komor hangulatában.”¹⁴³

139 Trianon és Mohács összekapcsolásáról az 1926-os emlékévkben ld. *Hóvári J.*: A mohácsi csata i. m. 540., 543., 548. stb.; *Papp J.*: Az 1526. évi mohácsi csata i. m. 423–425.; *Négyesi L.*: A mohácsi csata emlékhelyei i. m. 179. A visszafoglaló háború eseményeihez kapcsolódott Dr. Karny Rezső „Szemelvények a Hadtörténelmi Múzeum éremtárából” című 1928-as ismertetése is, amelyben a szerző a gyűjtemény „legértékesebb részét: az országnak a török iga alól való felszabadulása emlékére vert érmek főbb darabjait” mutatta be. Hadimúzeumi Lapok. A Historia melléklete 1. (1928) április hó, 1. füzet, 37–41.

140 *Lamperth Géza*: Mohács. A mohácsi vész 400-dik évfordulójára (A magyar nemzeti szövetség kiadása). H. n. 1926. 58–59.

141 Lukinich (szerk.): Mohácsi emlékkönyv i. m. [8–9.]. Vö. *Róka Enikő*: Nacionalizmus és modernizmus. Ernst Lajos gyűjteménye és az Ernst Múzeum. Bp. 2013. 177–178. Trianon nevének leírása nélkül von párhuzamot 1925-ben a mohácsi csata utáni helyzet és saját kora között Thienemann Tivadar: *Thienemann T.*: Mohács és Erasmus i. m. 1.

142 Hadtörténelmi emlékeink. Hadimúzeumi Lapok 2. (1926) 1–2. sz., január–március, 10.

143 Az Ernst-Múzeum kiállításai LXXXIV. Mohács emléke. Fiatal magyar művészek. Bp. 1926. szeptember hó., 3. Az egykorú emlékek „láttán a gyászos kor szívbe markoló erővel csap le reánk, késő utódokra, kiket a kegyetlen végzet hasonló szomorú korbá helyezett bele”. Uo. 4.

„Erre a helyre építik majd azt a fogadalmi templomot, amelynek Majláth János erdélyi püspök volt a főkezdeményezője. Ő mondotta ki először, hogy maradandó emléket kell emelni a mohácsi csatának, olyan fogadalmi templomot, ahová az egész nemzet elzarándokolhasson és ahol méltó keretben lehet megemlékezni a nemzetet sújtó négyszáz éves átokról. (Hiszen ami azóta történt, Világos is, Trianon is, mind ott kezdődött a mohácsi veszedelemmel!)” – vélte Benda Jenő, aki újságíróként és gyorsíróként tagja volt a párizsi béketárgyalások magyar delegációjának.¹⁴⁴

Hasonló értelmezés figyelhető meg Fischer Béla Baranya vármegyei alispánnak az 1930-as évek elején felállított mohácsi világháborús emlékműre véssett költeményében:

Vándor! Elestünkön ne ejtsél kishitű könnyet.
Vérünk hullása áldozat a honért,
Gyászemlékü Mohács örökébe jött Trianonnak
Átkai ellen fel az egekbe kiált...¹⁴⁵

A nagyharsányi csata emlékezete a 21. században

A nagyharsányi csata 100 éves évfordulójára született ugyan – mint láttuk – egyházi kezdeményezésű műalkotás (Dorffmaister István festménye a második mohácsi csatáról, *13. kép*), s emlékművet állítottak a csata 250. (*16. kép*) és 300. évfordulóján (Márvány emléktábla, 1987, Nagyharsány, evangélikus templom) is,¹⁴⁶ az esemény helyi emlékezetének elmélyítésére irányuló – alkalmanként turisztikai célokkal is összekötött – törekvések csak a 21. században élénkültek meg. 2011-ben a villányi Templom-hegyen megnyitották a Csata-tér-kilátót, 2014-ben pedig a Harsány-hegyen felavatták a csata emlékművét, amelynek alapkövét az 1960-as években létrehozott nagyharsányi szoborpark területén 2012-ben tették le. Az emlékmű egy jól látható, kiemelkedő helyen felállított nagyméretű, a kereszténység egykori győzelmét jelképező kereszt, amely mellett a keresztény

144 Benda Jenő: A fekete ünnep. Mohács. Pesti Hírlap 48. (1926) 188. sz., augusztus 20., 5.

145 Horváth K.: A mohácsi csata i. m. 108. Vö. Benárd A.: Árkay Aladár i. m. 136.

146 Hóvári János: A velünk élő Mohács(ok). Magyar Napló 31. (2019) 8. sz. 3–7.; Polgár B.: A második mohácsi i. m. 415.; Szabó R.: A harsány-hegyi csata i. m. 24–25.

sereg vezéreinek címereit, azok alatt pedig – az oszmánok legyőzését szimbolizálva – kerek török pajzsot, félholdat és lófarkas hadijelvényt helyeztek el¹⁴⁷ (17. kép). A magyar nemzeti jelleget egy turulmadárral díszített kopjafa jelképezi, de találunk az együttesben a német, az osztrák és a horvát katonák emlékét őrző szobrot és emléktáblát is. A német szobrot, Carolin Schwarzhuber *Találkozások* című alkotását, 2018-ban a Német Szövetségi Köztársaság felajánlásával avatták fel a parkban.¹⁴⁸ A nemzetközi érdeklődést hangsúlyozza az is, hogy az emlékműnél az ütközet évfordulóján minden évben megemlékezést tartanak, amelyen a csatában egykor részt vett nemzetek képviselői közül is jelen vannak. 2020-ban *Csata a Harsány-hegynél (1687–2020)* címmel a Hadtörténeti Intézet és Múzeum rendezett időszaki kiállítást,¹⁴⁹ s ugyanebben az évben készült el a szoborpark új fogadóépülete és panorámasétánya.¹⁵⁰

A nagyharsányi csata a mohácsi csata ötszázadik évfordulójáról megemlékező 2026-os emlékévkben is a figyelem középpontjába kerül. 2018 óta tudományos munkák – köztük jelen tanulmánykötet írásai – elevenítik fel az emléket. Kiemelt figyelmet kapott a 2020. augusztus 20-án politikusok, tudósok, egyházi vezetők által megfogalmazott, „Mohács 500 (1526–2026)” című kiáltványban,¹⁵¹ s az emlékévk programjában tervbe vették, hogy az évfordulóra – az eredeti, 1926 körüli tervezői szándéknak megfelelően – a vesztés és a győzelem ütközetére egyaránt emlékeztető alkotásokat helyeznek el a mohácsi Fogadalmi templom jelenleg üres árkádsorában, illetve felújítják a nagyharsányi szoborparkot.

147 Polgár B.: A második mohácsi i. m. 415.; Szabó R.: A harsány-hegyi csata i. m. 25–26.; Szabó R.: Az 1687. évi második mohácsi i. m. 47–48.

148 Szabó R.: A harsány-hegyi csata i. m. 25–28.

149 <https://m.militaria.hu/kiallitasok/archivum/csata-a-harsany-hegynel-1687-2020>. Szabó R.: A harsány-hegyi csata i. m. 30.; Uő: Az 1687. évi második mohácsi i. m. 47.; Polgár B.: Csata a Harsány-hegynél i. m. 125.

150 Polgár B.: Csata a Harsány-hegynél i. m. 124.

151 <https://www.mohacs500.hu/mohacs-500/blog/koszonatok/hargitai-janos-orszaggyulesi-kepviselo>.

